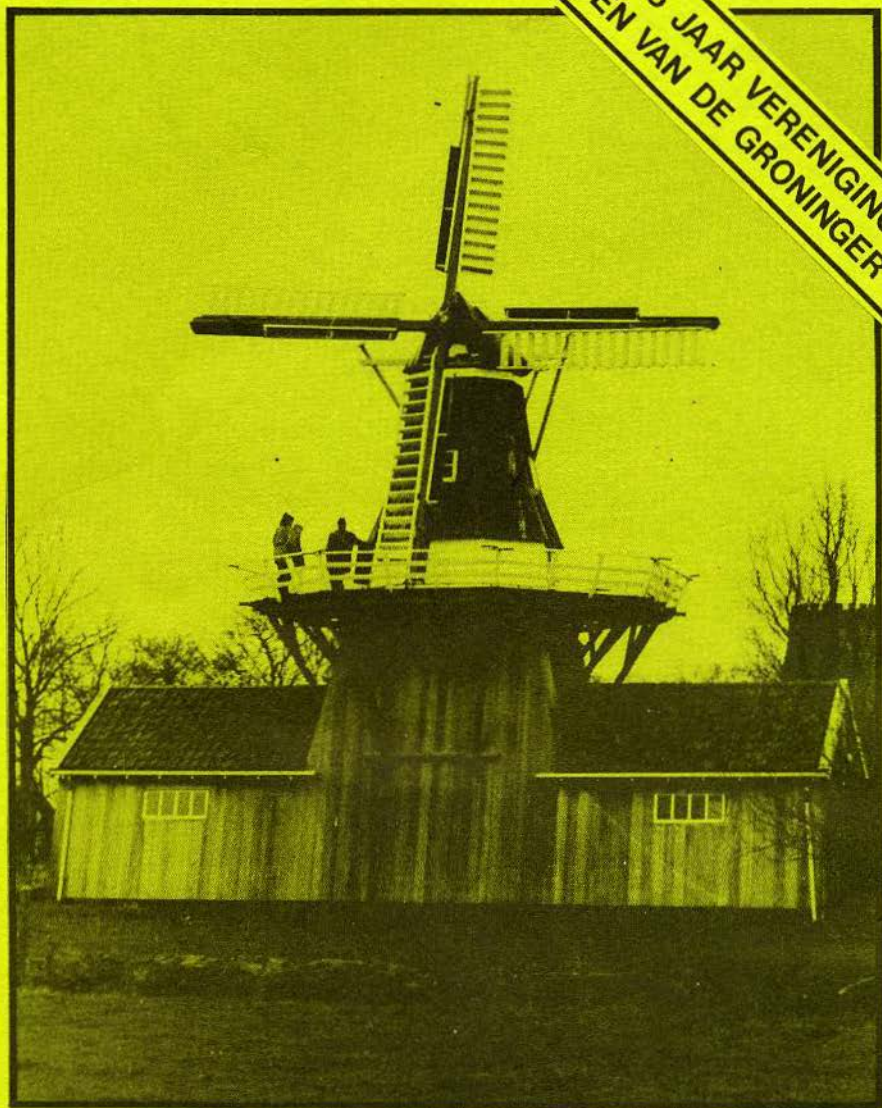

1974 - 15 JAAR VERENIGING - 1989
VRIENDEN VAN DE GRONINGER MOLENS

de zelfzwichter ⁵³

1|89

BIJ DE VOORPLAAT:

Dit is de nu voltooide houtzaag- en korenmolen *Bovenrijge* te Ten Boer en opgeleverd na een moeizame restauratie / herbouw op 1 maart 1989. Een grote wens van de Vereniging Vrienden van de Groninger Molens om dit unieke molentje te behouden, is hiermee in vervulling gegaan na ruim twaalf jaar knokken. Meer over het molentje zie onder de rubriek 'Molennieuws' op pagina 18.

Foto: Martin E. van Doornik - 11 maart 1989.

de zelfzwichter

JAARGANG 14, NUMMER 53,
MAART 1989

'De Zelfzwichter' is het orgaan van de Vereniging Vrienden van de Groninger Molens en van de Stichting De Groninger Molen.

Het blad verschijnt in maart, juni, september en december.

Aan het lidmaatschap van de Vereniging van minimaal f 20,- per jaar is het abonnement van 'De Zelfzwichter' gekoppeld. Losse nummers kosten f 2,50 exclusief porto.

REDAKTIE:

C.E. van der Horst, Scheemda
W.O. Bakker, Harkstede
H. Berends, Sebaldeburen
H.A. Hachmer, Noordhorn

VORMGEVING & TYPEWERK:

Martin en Jeannette van Doornik,
Westernieland

AAN DIT NUMMER WERKTEN MEE:

C.E. van der Horst, J.P. Koers,
H.A. Hachmer, E. de Jonge,
M.E. van Doornik, L.A. van
Prooije, G. de Vries, R.J.
Clevering en H. Berends.

DRUK:

Scholma Druk, Bedum

CORRESPONDENTIE-ADRESSEN:

Vereniging Vrienden van de Groninger
Molens:

Postbus 213, 9700 AE Groningen
Postgirorekening: 3866034

Tevens post bestemd voor uw redactie.

Stichting De Groninger Molen:

Westersingel 43, 9718 CD Groningen
Telefoon 050-121694 (uitsluitend
Stichting).

IN DEZE ZELFZWICHTER:

<i>Redactioneel</i>	2
<i>Voorjaarsvergadering</i>	3
<i>De nieuwe monumentenwet</i>	3
<i>Iets over de Scheemder molens (2)</i> ..	4
<i>G8rt mit proemedanten (1)</i>	8
<i>Film Groninger molens op lokale TV</i> .	8
<i>Windhoutzagen 1650-1850</i>	9
<i>Wat is een reithok?</i>	13
<i>Jaarverslag 1988 penningmeester</i>	13
<i>Spaarnestad-Fotoarchief</i>	15
<i>Molennieuws van de Stichting</i>	17
<i>Overig molennieuws</i>	20
<i>De Langelandster Watermolen</i>	22
<i>De Vier Winden te Pieterburen</i>	27
<i>Over een molenverzameling</i>	29
<i>Het Nederlands Molenbestand</i>	33
<i>Aanvullingen op rompenlijst</i>	34
<i>Nieuwe leden</i>	34
<i>Vraag en aanbod</i>	35
<i>Ons Molenswinkeltje</i>	36

REDAKTIONEEL

Aan de omslag van deze 'Zelfzwichter' hebt u al gemerkt dat de komende vier nummers van het jaar 1989 in het teken zullen staan van het vijftien-jarig bestaan van onze vereniging.

Als deze 'Zelfzwichter' bij u in de bus rolt dan zult u waarschijnlijk al in het bezit zijn gekomen van het door onze vereniging uitgegeven boekje over de Groninger Molens. Dit boekje heeft de titel "De Zelfzwichter", dus gelijk aan de naam van ons blad. Het boekje is voortreffelijk geschreven door de journaliste Tineke Hamming.

Het is (wordt) toegezonden aan al onze leden, terwijl niet-leden in de gelegenheid zullen worden gesteld het bij onze vereniging te bestellen. De uitgave van deze publicatie is voor onze verenigingskas een zware aderlating, vandaar dat wij op al onze leden het beroep doen om een extra vrijwillige bijdrage aan onze penningmeester over te dragen. Ook hopen wij dat er vanuit het boekje een sterke propagandistische waarde zal uitgaan en dat wij dus een toename van leden zullen zien.

Onze vereniging is een grote vereniging met zo'n 700 leden, maar wij als bestuur (en ook uw redactie) vinden dat wij toch minimaal moeten uitgaan van 1.000 leden. U weet het, voor slechts f 20,- per jaar bent u verzekerd van vier nummers van dit blad en heeft u het recht op het bezoeken van twee interessante vergaderingen waarin altijd weer iets bijzonders laat zien op molengebied middels film, video of dia's. Bovendien gaat aan iedere vergadering een ruiluurtje vooraf waarvan veel gebruik wordt gemaakt door de molenverzamelaars onder u. Kortom, een vereniging waar leven in zit! Wij doen ons best dat zo te houden tot het vijftienvintig-jarig bestaan in 1999.

'De Zelfzwichter' die nu voor u ligt, geeft u weer heel wat gevarieerd molennieuws. Nieuw is de toevoeging van advertentie's. Wij zijn de opdrachtgevers bijzonder dankbaar dat zij ons hun steun willen geven. Onze lezers vragen wij dan ook: koop bij onze adverteerders.

Verder vindt u in dit nummer een nieuwe artikelen-reeks "Gört mit proemendanten" een rasechte Groninger rubriek, welke is en wordt samengesteld door onze redakteur H.A. Hachmer en een redakteur van het tijdschrift "Krödde", de heer E. de Jonge.

C.E. van der Horst

N.B. Wegens plaatsgebrek komt het laatste deel van "Onze Portugese (molen) vakanties" door Chr. Bremer in 't volgende nummer van de 'Zelfzwichter'.

Voor het volgende nummer van 'De Zelfzwichter' van juni 1989 wordt u vriendelijk verzocht uw kopij in te zenden vóór:

10 mei 1989.

VOORJAARSVERGADERING IN HET TEKEN VAN HET VIJFTIEN-JARIG BESTAAN

Op 18 april a.s. (noteert u alvast de datum) vindt onze Jaarvergadering plaats in het Martinihalcomplex te Groningen.

Het is ons een bijzonder grote eer u te kunnen aankondigen dat de heer H.J.L. Vonhoff, Commissaris der Koningin in de Provincie Groningen, hierbij als onze gast aanwezig zal zijn.

Het officiële gedeelte van de vergadering hopen wij in sneltreinvaart te kunnen afwikkelen, zodat wij het resterende deel van de avond aan interessante molenzaken kunnen wijden. Zo zullen wij onder

meer de nieuwe film kunnen vertonen over de Groninger molenwereld nu. Deze film is in opdracht van onze vereniging vervaardigd door de filmclub van de E.G.D. te Groningen.

Wij hopen dat deze feestelijke vergadering door heel veel van onze leden (en belangstellenden) zal worden bezocht.

Wij rekenen op u dinsdag 18 april 1989 !!

Een aparte convocatie wordt u nog toegezonden.

Het Bestuur.

DE NIEUWE MONUMENTENWET

Op 1 januari 1989 is de "Monumentenwet 1988" in werking getreden. De belangrijkste bepalingen en wijzigingen voor wat betreft molens, ten opzichte van de Monumentenwet 1961 vermelden wij hieronder.

Molens

De onderhoudssubsidie voor molens blijft veertig procent. Bij een niet in bedrijf zijnde maalvaardige molen komt de eigenaar in aanmerking voor veertig procent subsidie over een maximum aan subsidiabele kosten van f 3.000,- (maximaal f 1.200,- per jaar).

Voor een in bedrijf zijnde maalvaardige molen wordt ook veertig procent subsidie gegeven over een maximum aan subsidiabele kosten van f 5.000,- (maximaal f 2.000,- per jaar).

De belangrijkste wijziging in deze regeling is dat de aanvraag voor subsidie rechtstreeks naar de Rijksdienst voor de Monumentenzorg kan worden gezonden. Voorheen moesten de subsidieaanvragen in viervoud ingediend worden bij de gemeente, waarbinnen de molen gelegen was. De gemeente stuurde de aanvraag in drievoud door naar Gedeputeerde Staten. Deze gaven ook advies en stuurden de aanvraag in tweevoud door naar de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, waar uiteindelijk de beslissing van de minister werd voorbereid.

Nu is voor alle categorieën, waarvoor onderhoudssubsidie mogelijk is, de aanvraagprocedure hetzelfde. Voor de molenaanvragen wordt nu een aanzienlijke versnelling van de subsidieaanvragen mogelijk.

Uit: R.D.M.Z.-nieuwsbrief nr. 1 - januari 1989.

IETS OVER DE SCHEEMDER MOLENS (2 - slot)

door J.P. Koers

Het dorp Scheemda bezat vroeger een interessante serie windmolens, want behalve enkele watermolens langs het Termunterzijldiep, stonden er een koren-molen, een pelmolen, een oliemolen en een houtzaagmolen.

De vorige keer hebben we iets kunnen lezen over de korenmolen in de Molenhorn te Scheemda en de oliemolen die stond aan het Opdiep. Deze keer zoals beloofd, het een en ander over houtzaagmolen *De Vriendschap* en de pelmolen met de naam *Welgelegen*, die beiden aan het oude Winschoterdiep stonden, maar als gevolg van de verlegging/verbreding van het diep, begin jaren vijftig moesten verdwijnen.

De houtzaagmolen

De jongste van de twee was de houtzaagmolen, waaraan nog altijd de Zaagmolenlaan herinnert. Het waren de gebroeders Crol, Gerard Alberts van beroep houtkoper en Hindrik Alberts, die in het voorjaar van 1840 bij provincie en gemeente toestemming verzochten om op een perceel langs het Winschoterdiep een achtkante zaagmolen op te mogen richten.

We beschikken nog over een proces-verbaal van 23 november 1840, waarin de naaste bewoners en landeigenaren van het bewuste perceel bezwaren tegen de bouw maakten. Ernstig waren ze niet. Men stelde als voorwaarde, dat de molen wegens brandgevaar niet met riet gedekt mocht worden. Verder wilde men duidelijke afspraken omtrent de waterhuishouding. Zo moest de kolk achter de molen en de watergang naar het Winschoterdiep, waarlangs de boomstammen werden aangevoerd, stevig bedijkt worden zodat geen water uit de Winschoterdiep kon wegvloien.

Als extra bescherming voor het laag gelegen achterland wilden de Eexter landbouwers dat er in de watergang naar de kolk een 'waterschuttende klijve of een schutsluis met twee deuren' zou worden geplaatst. Over problemen inzake deze voorwaarden horen we verder niets, zodat spoedig daarna wel met de bouw zal zijn begonnen.

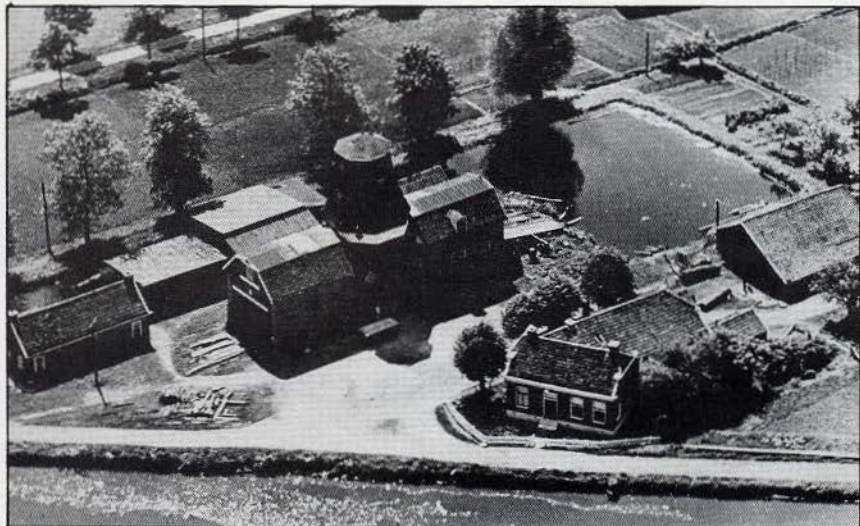
In 1841 werd de molen in gebruik

genomen. De gebroeders Crol, die elders in Eexta of Scheemda ook al actief waren op het gebied van de fabrikage van schelpenkalk, wilden de kalkoven nu op het terrein van de molen zetten. In 1847 doen ze daartoe een verzoek bij provincie en gemeente, maar met name van de zijde van de naaste bewoners stuitte het plan op hevig verzet. Ook het gemeentebestuur is niet zo blij met het plan. De angst voor brand was natuurlijk de belangrijkste reden, want volgens de plannen van de aanvragers, zou de kalkoven slechts 30 meter verwijderd zijn van de molenshuur. "Een kalkoven brandt gewoonlijk langer dan een week, voordat het geheel geblust is. De ondervinding leert, dat er zeer dikwijls plaatselijk stormen ontstaan, welke nooit te voorzien zijn. Wanneer er nu tijdens het branden een storm mogt ontstaan, dan is het gevaar voor de molen zeer groot en daardoor voor de beide dorpen Scheemda en Eexta...", zo deelde de Scheemder burgemeester de Gedeputeerde Staten mee. De Staten keurden de bouw derhalve af en ook een nieuwe aanvraag in 1856 werd resoluut van de hand gewezen.

Op 17 november 1880 kocht Abel Lemminga, een ondernemende Eexter, die reeds als kapitein met verschillende zeilschepen de wereldzeeën had bevaren, *De Vriendschap*.

"De Vriendschap" was een achtkante stellingmolen te Eexta, gemeente Scheemda aan het Winschoterdiep met twee functies, n.l.: houtzaagmolen met drie zaag-ramen en korenmolen met twee koppels maalstenen. Gebouwd 1841, onttakeld 1920 en gesloopt 1954.

De onttakelde houtzaag- en korenmolen "De Vriendschap" tussen 1920 en 1954. Deze luchtfoto is waarschijnlijk gemaakt door een Engelse piloot in 1945.

Beide foto's: collectie C.E. van der Horst.

Lemminga kocht in die tijd voornamelijk iepenbomen voor de verwerking van stelmakershout (boerenkarren en wagens), terwijl tevens in opdracht werd gezaagd. Zo konden boeren of wagenmakers, die één of meerdere bomen gezaagd wilden hebben, bij de molen terecht.

Na verloop van tijd konden de planken tegen zaagloon worden afgehaald. Behalve met drie zaagramen was de molen in die tijd uitgerust met twee koppels stenen. Hiermee werd gerst en mais gemalen en als veevoer in de omtrek verkocht.

In 1917 overleed Abel Lemminga en nam zijn zoon Ameling Siepko de molen over. De komst van elektriciteit betekende het einde van de aandrijving op windkracht. In het begin van de jaren twintig, werden wiken en stelling verwijderd en plaatste men een elektromotor in de molen.

Tezelfdertijd werden ook de beide witte houten schuren afgebroken en vervangen door twee hoge stenen schuren. Door de toenemende vraag naar veevoer was de oude opslagruimte te klein geworden.

Op elk van de twee grote zolders kon toen zo'n 50 ton graan worden opgeslagen. Na verloop van tijd werd de verwerking van hout steeds meer afgestemd op gangbaar timmerhout. Lemminga kocht daartoe allerlei houtbewerkingsapparatuur.

Vooral kozijnen en deuren werden gemaakt. In 1954 werden de huizen en de molen afgebroken om plaats te maken voor het nieuwe Winschoerterdiep.

De Pelmolen

De pelmolen achter aan de Pelmolenaarlaan werd gebouwd in het jaar 1703. Dat weten we aan de hand van een koopbrief uit dat jaar, waarin molenaar Harmen Dercx en zijn echtgenote Dieuwke Bouwes een derde part van een nog te timmeren pelmolen verkopen aan de Scheemder molenaar Luitjen Jans en zijn vrouw Trijntje Mennes. De koopsom bedraagt 1300 Caroli gulden en het

bedrag werd in vier termijnen voldaan, t.w. op 3 maart 1703 200 gulden, met Pasen 100 gulden en op 1 mei opnieuw 200 gulden.

Als vorm van garantie werd bepaald, dat de vierde termijn groot 800 gulden pas zou worden voldaan als de molen acht dagen had gedraaid.

We weten verder weinig van de eerste eigenaren, of wie nog meer eigendommen bezat. In januari 1704, de molen was toen al volop in bedrijf, kochten Luitjen Jans en zijn vrouw opnieuw een deel van de molen, zodat het nu voor de helft hun eigendom was. Wie de andere eigenaar(s) was (waren) blijft duister. De koopsom gaat verder vergezeld van een overigens vaker voorkomend verschijnsel, n.l. de schenking van een bijzonder geldstuk. De molensbouwersvrouw krijgt boven de koopsom een gouden ducaat en de kinderen, tot een aantal van vijf stuks, een halve zilveren ducaton.

Als we de molen in 1715 weer aantreffen in de archieven, blijkt er ook een helft van een zekere Hemke Boekholt te zijn. De vrouw verkoopt in dat jaar de molen omdat haar man kort daarvoor is overleden. De nieuwe eigenaar werd Harmen Jacobs Boekholt en blijkens de naam moet het haast wel een verwant zijn geweest van de verkoopster.

Pas in 1766 blijkt de pelmolen in bezit te zijn van één persoon. Het is P. Mulder, die in dat jaar z'n molen, het huis, schuur, hof en twee kampen land verkocht aan zijn zwager Johannes Huisingh. De koopsom bedroeg 7000 gulden.

De Eexter pelmolen is in z'n bestaan twee keer door brand verwoest. De eerste keer was dat op 20 juni 1850, toen de inwoners van beide dorpen omstreeks tien uur in de avond op de hoogte werden gebracht van de uitgebroken brand. Het vuur dat in het bovenste gedeelte van de molen was ontstaan, zette al het houtwerk in een oogwenk in een enorme vuurgloed.

"Het gevaarte stond weldra in lichter-

laaie en de gloed van de brand, hoe akelig ook, leverde een prachtig schouwspel in de maanverlichte nacht....", aldus een verslag in de Provinciale Groninger Courant.

De volgende dag bleek de brand het leven te hebben gekost aan de molenarsknecht wiens stoffelijke resten later in de puinhopen werden gevonden.

De restanten van het achtkant werden afgebroken en nog hetzelfde jaar verrees er een nieuwe molen.

Boven de deur werd een sluitsteen aangebracht met daarop het stichtingsjaar 1850 en de letters H.J. M. en G.J.W.

Op 19 mei 1876 werd ook deze molen door brand getroffen. De ramp was goed beschouwd een aaneenschakeling van ongelukken. De ware oorzaak van de brand werd niet vastgesteld, maar aangenomen werd dat de brand, die in het achterste gedeelte van een nabij gelegen woning ontstond, door vonken van de stoomboot "Oldambt" werd veroorzaakt. Kort voor de brand passeerde de boot de molen toen het op weg was naar Winschoten. Door de grote droogte stond het huis in korte tijd in vuur en vlam zonder dat ook maar iets van de inboedel gered kon worden.

Het zag er aanvankelijk naar uit, dat de molen die op korte afstand van het woonhuis stond wel behouden zou blijven, maar de opstekende oostenwind hulde de molen in een wolk van rook en vonken.

Het gevolg was, dat ook de kurkdroge molen in brand raakte. De wind was zo hevig, dat een regen van vonken in westelijke richting werd gevoerd en tot gevolg had,

dat de veenachtige bouwgrond op honderden plaatsen begon te smuilen en te branden.

En terwijl de ene groep bezig was met het blussen van de molen, waren anderen druk bezig de vele vuurhaarden aan de overzijde van het Winschoterdiep te blussen. In de late avond restten nog een tweetal ruïnes. Op een trommeltje, wat stukken van gerijgde waarde en enkele zakken koren na, werd niets gered. En behalve de inboedel kwamen ook vier koeien, een paard en twee vette varkens in de vlammen om.

Evenals in 1850 werd ook nu de herbouw van de molen met voortvarendheid ter hand genomen. Het stenen gedeelte uit 1850 was nog in redelijke staat, zodat slechts een nieuwe houten bovenbouw moest worden aangebracht.

De Eexter molenbouwersfamilie Luurtsema werd opdracht gegeven het herstelwerk uit te voeren. Daarbij werd gebruik gemaakt van de bovenbouw van een in 1876 afgebroken molen uit Rottum.

Bij de herbouw van de pelmolen viel op 23 december molenmaker Luurtsema uit de molen en raakte zo zwaar gewond, dat hij de volgende dag overleed. Zo maakte de brand maanden later indirekt nog een slachtoffer. Na de komst van de elektriciteit was het snel gedaan met de windkracht. Omstreeks 1925 kocht de toenmalige eigenaar Jan Haiko Mulder een Bronsmotor en werd de molen van houtwerk ontdaan. Tijdens de aanleg van het nieuwe Winschoterdiep verdween ook het laatste gedeelte in 1954 van de molen *Weigelen*.

GÖRT MIT PROEMEDANTEN (I)

door H.A. Hachmer en E. de Jonge.

Gört, eertieds 'n belangriek produkt van onze meulens, wör op smoak brocht mit proemedanten. Zo goanve waar gebeurde verhoalen uut d'histoire van d'aigenste Grunneger meulens smoakelk aanlengen deur der körde verhoalen in 't Grunnegers van te moaken. Ook kunje in Gört mit proemedanten laidjes en gedichten over meulens verwachten. Hebben joe zulf nog verwiezen of waitje nog schiers laidjes, nait ofwachten, mor schrief et op en stuur et ons tou. Wie begunt dizze eerste Gört mit proemedanten mit 'n laidje van H.A. Almoes.

Mullerslaidje (naar liedje van de molenaar)

Mien meulen dei draait er vrolijk in 't rond,
Mien schostain dei stait er te roken,
'k Heb enkelt tezörge veur aigen mond,
'n Hail luttek potje te koken.
De kost heb ik roem en de kooi dei stait kloar,
En 't vogeltje- dat is ook veur mekoar.

En as den de wind in de zailen pakt,
En boeren dei brengen mie koren,
Den knarsen de stainen, 't gebinte dat krakt,
En 't meel dat stoft mie om oaren.
Mor eerst as Kloazien veur de kovvie mie ropt,
Den wait ik, waarom mien meulen lopt.

De pot dei hangt over, mien kaggeltke brandt,
En vol zitten kisten en kasten.
Mor ik krieg an 't löslopend leven het land,
Al geft ook meer lusten as lasten.
As 'k trouwd ben, gait, ducht 't mie, mie beter noar 't zin.
Ik hoal mien Kloazien hier de meulenstee in.

En doarom, ôll - meulen, draai doe mor in 't rond,
Wie aarbaiden domt veur ons tweien,
En binnen ain joar - mor: slöt op de mond-
Den Arbeiden wie veur ons dreien.
Den kiek ik van boven, van zwikstellen of,
Op wief en op leutje, op hoeske en hof.

FILM GRONINGER MOLENS OP LOKALE TELEVISIE GRONINGEN/HAREN

OOG-Televisie, de lokale televisie van Groningen en Haren heeft in 1988 een film gemaakt over Groninger molens. In deze film wordt uitleg gegeven over drie types van molens voor een publiek van niet-deskundigen. OOG-Televisie zal de film voorafgaand aan de Nationale Molendag in 1989 herhalen. Dit zal gebeuren op donderdag 11 en zaterdag 13 mei. OOG-Televisie zendt op donderdag uit van 17.00-20.00 uur: het programma wordt dan drie maal uitgezonden. De Molenfilm is dus binnen elk heel uur eenmaal te zien. Op zaterdag zenden zij uit van 11.00-12.00 uur.

OOG-Televisie zendt uit via de kabel op het CAI-info kanaal (het kanaal met het beeld-mozaiëk). Zij zijn te ontvangen in Groningen, Haren, Zuidhorn en Aduard.

De Redactie.

WINDHOUTZAGEN IN DE PERIODE 1650-1850

Een onderzoek verricht door het Nederlands Openluchtmuseum door L.A. van Prooije, wetenschappelijk medewerker aan dit instituut.

Een aanzienlijke groep Nederlanders heeft enkele eeuwen lang van de wind geleefd. Behalve de zeelieden en binnenschippers hoorden daartoe de molenaars en hun personeel. Het zevental windmolens dat u in het Nederlands Openluchtmuseum kunt zien vormt een materiële getuigenis van hun bedrijvigheid. Eén van onze zeven windmolens is de houtzaagmolen *Mijn Genoegen* (zie afbeelding).

De aanwezigheid van deze molen in het N.O.M. is er de oorzaak van dat ik in eerste instantie studie heb verricht naar de historie van het houtzagen met windkracht en in tweede instantie op de geschiedenis van houtimport en vlotterij gestoten ben. Het doel van deze onderzoeken is, uiteindelijk te komen tot een verantwoorde presentatie over hout en houtverwerking in de buurt van de houtzaagmolen.

Onze houtzaagmolen is een paltrok-molen. In tegenstelling tot het in Nederland meest voorkomende type de bovenkruier, waarvan alleen de kap bovenop het molenhuis draait, is de paltrok een onderkruier, wat betekent dat bij het kruien - het naar de wind draaien van de molen - het hele molenhuis op een als ringmuur aangelegd fundament draait.

De houtzaagmolen *Mijn Genoegen* is tussen 1681 en 1700 westelijk van de stad Dordrecht gebouwd als *Het Spinnewiel*.¹ Ter bepaling van de context: Dordrecht was, nadat zij, waarschijnlijk als gevolg van de St. Elisabethsvloed van 1421 in de 15e eeuw als houthandelscentrum aan belang verloren had, sinds ca. 1670 weer het belangrijkste eindpunt voor de houtvlotterij uit het Rijngebied. In 1854 werd de molen uit elkaar genomen en in het 20 km. westelijk

van Dordrecht gelegen Numansdorp weer opgebouwd. Net na de 1e Wereldoorlog raakte de molen buiten bedrijf en na een jaar of zeven van stilstand heeft het N.O.M. de molen in 1926 gekocht voor 600 gulden. In 1927 is zij afgebroken en in 1928 in het N.O.M. weer opgebouwd. In de oorlog zijn er een stuk of wat granaatscherven door de molen gevlogen. Bij de restauratie in 1946 is besloten de molen opnieuw af te breken en op een andere plek in het museum, in een wat natuurlijker omgeving, weer op te bouwen.

In 1986 en '87 is de molen ingrijpend gerestaureerd, voor een bedrag dat het 1000-voudige bedroeg van het aankoopbedrag, en na ongeveer 68 jaar stilstand kan de molen sindsdien weer draaien.

Houtzaagmolens aangedreven met windkracht zijn een Hollandse uitvinding uit het einde van de 16e eeuw. Aan de ontwikkeling van de windhoutzaagmolen heeft, naar mijn aanname, de publicatie van de ideeën van Leonardo da Vinci en zijn leermeester Francesco di Giorgio Martini - en hun navolgers - ten grondslag gelegen. In de tweede helft van de 16e eeuw zijn er een aantal publicaties verschenen, onder titels als *Theatrum Machinarum* of *Theatrum Instrumentorum*. Dergelijke boeken waren klaarblijkelijk gewild, want bijvoorbeeld het

*De gerestaureerde
paltrok-houtzaagmolen
"Mijn Genoegen" in het
Nederlands Openlucht-
museum te Arnhem.*

Ansichtkaart.

boek van Jacques Besson, met daarin een tweetal zaagmachines, beleefde in de 24 jaar vanaf 1578 10 drukken. Met dezelfde principes als grondslag, waren in enkele gebieden met goed toegankelijk snelstromend water al waterkracht-aangedreven-zaagmolens in gebruik.

In 1595, nagenoeg tezelfdertijd als het begin van de massaproductie van het fluitschip, een uiterst economisch te bouwen scheepstype, werd in de stad Hoorn een windhoutzaagmolen gepatenteerd. In dezelfde tijd kan men ook patenten vinden van zaagmolens op paardekracht, die echter niet erg succesvol waren.

Ik gaf als parallel optredend verschijnsel het begin van de massapro-

drukatie van de fluit aan. Dat is niet toevallig. Bij de productie van schepen waren grote hoeveelheden gezaagd hout nodig en tot dan toe werd dat hout met handkracht gezaagd. Dit was een zeer tijds- en krachtsintensieve bezigheid. Met de windhoutzaagmolens werd het arbeidsintensieve handzagen gedeeltelijk overbodig. In de 17e en 18e eeuw, toen er in scheepsbouw, huizen- en molenbouw, dijkbouw en in allerlei andere takken van bedrijf meer hout verbruikt werd dan ooit met de hand verzaagd had kunnen worden, werd het aantal windzaagmolens snel groter en vergrootte zich ook hun verspreidingsgebied. De ontwikkeling, die

Houtzaagmolen "Fram" te Woltersum.

C.E. van der Horst
maakte deze foto op
11 augustus 1963.

zich aanvankelijk beperkte tot het gewest Holland en Westfriesland, verliep als volgt:

Rond 1600 waren er in Holland be-
noorden het IJ een stuk of vier/vijf
zaagmolens.

In 1630 waren er, volgens de verpon-
dingskohieren van Holland en West-
friesland, op een totaalbestand van
591 produktiemolens- dat zijn al-
le molens op de poldermolens na- 86
houtzaagmolens. Deze molens stonden
vooral in het Zaangebied.

In Dordrecht stonden er ook twee en
in Amsterdam en direkte omgeving was
er geen één te vinden door protec-
tionistische activiteiten van het
gilde van de handhoutzagers.

Honderd jaar later, in 1731 is er
voor hetzelfde gebied een nieuwe tel-
ling gemaakt van alle aanwezige op-
stallen, wederom voor de verpon-
dingen. Een belasting die in eerste
instantie bedoeld was om de 80-jari-
ge oorlog te financieren.

Voor 1731 vinden we op een totaal-
bestand van 1307 produktiemolens
een aantal van 448 houtzaagmolens.
Het aandeel van de zaagmolens was
veel groter dan van welk van de
andere molensoorten. Er waren bij-
voorbeeld in Holland en Westfries-
land in totaal 'slechts' 351 ko-
renmolens en 170 oliemolens, om
daarmee de nummers twee en drie
op de ranglijst te noemen.
Behalve deze molens moet men ove-

rigens nog bedenken dat Holland bezaaid was met een waarschijnlijk nog veel groter aantal poldermolens. Ondertussen stonden er ook buiten Holland en Westfriesland een aantal houtzaagmolens, maar rond 1730 waren dat er in vergelijking met de zojuist genoemde aantallen, oninteressant weinig.

252 van de 448 zaagmolens uit 1731 stonden wederom in het Zaangebied, dat je met zekerheid het industrieterrein van Holland in die jaren mag noemen, omdat ook de meeste andere molens daar stonden. Als je bedenkt dat op elk van deze molens minimaal vier à vijf mensen werkten en dat er voor de aan- en afvoer van grondstof en produkten ook nog een aantal mensen werkzaam waren, dan kunt u zich voorstellen dat deze molens voor economie en arbeidsmarkt enig gewicht in de schaal hebben gelegd.

Het tweede centrum werd in deze jaren gevormd door Amsterdam, waar op een totaal van ongeveer 130 produktiemolens, 78 houtzaagmolens draaiden. Hoe het Amsterdamse industrieterrein er uitzag, wordt verduidelijkt door enkele delen van een panorama van Amsterdam. Het is weliswaar ontstaan in de 19e eeuw, maar de 9 paltrokken die er o.a. op zijn afgebeeld, stammen uit de 17e en 18e eeuw.

In de volgende jaren tot ca. 1800-1850 bleef het aantal houtzaagmolens in het hier afgebeelde gebied, met uitzondering van de Zaanstreek, nagenoeg constant. In de Zaanstreek liep door verschillende oorzaken het aantal zaagmolens enorm terug, tot 110 stuks in 1790. In de rest van Nederland, met name in Friesland en Groningen en in de regio Middelburg nam het aantal

zaagmolens toe.

Van de ongeveer 450 zaagmolens uit 1730, hoorden er ongeveer 300 tot het type van de paltrok en 150 tot het type bovenkruier (en tot het weinig voorkomende type van de wipmolen).

Op dit moment zijn er nog 17 windhoutzaagmolens over, onderverdeeld in 4 paltrokken en 13 bovenkruiers. Hiervan zijn er 10 die in principe zaagvaardig zijn.

Bijna al het hout dat in de tijd waarover ik het tot dusver heb gehad, gebruikt werd, kwam uit het buitenland. Constructiehout, hout voor verpakkingsmateriaal en ook een deel van het brandhout. En er waren eigenlijk nauwelijks bedrijfstakken waar geen hout gebruikt werd.

Niet voor niets wordt er over de periode die duurde tot het moment waarop de grootschalige verwerking van ijzer in de 19e eeuw ingang gevonden had, wel gesproken over het houten tijdperk, in navolging van het Duitse 'die holzerne Zeitalter'.

De achteruitgang van het bosbestand in Holland, vanwege een toename van activiteiten die het gevolg waren van een toenemende bevolkingsdruk, hadden ervoor gezorgd dat Nederland zeker in de 15e eeuw en waarschijnlijk al eerder een houtimporterend land was. Met de eigen produktie kon niet aan de vraag worden voldaan.

De grondstof hout werd geïmporteerd uit het Oostzeegebied, uit Noorwegen, uit noordwest Duitsland en uit het stroomgebied van de Rijn. Het hout dat in de noordelijke provincies verwerkt werd, zal in grote meerderheid uit de drie eerstgenoemde gebieden zijn aangevoerd, hoewel concreet bronnenmateriaal op dit moment niet voorhanden is.

WAT IS EEN REITHOK?

Naar aanleiding van het artikel over de Scheemder molens in het laatste nummer van 'De Zelfzwichter' ontvingen wij onderstaande brief van de heer H.D. van Hoorn uit Leens.

In het artikel over Scheemder molens in 'De Zelfzwichter' 4e nummer 1988 wordt gesproken over een 'Reithok'. Volgens mij is dit een met riet gedekte standerdmolen. Wijlen B. van der Veen Czn. schrijft in de Groninger Volksalmanak van 1931 in een artikel over de molens in de stad Groningen er het volgende over :

4. In den Kruidwinger, op een plek ten zuiden van den tegenwoordigen weg naar de Kerklaan. Bij Haubois komt hier geen molen voor. Den 5 October 1705 wordt verkocht de molen "het oude Reythock", genaamd in den Kruidwinger voor 1800 Car. gld.

Ook bij verkoopen van 24 Februari en 13 Juli 1711 en 20 december 1729 wordt deze molen steeds genoemd: "het oude Reythock".

Daar de standerdmolens in deze streken zeer waarschijnlijk meest met riet gedekt waren, zal "reythock" hier beteekenen standerdmolen. "Reythock" was dan een soortnaam.

Wie van onze lezers kan ons hier verder iets over vertellen? Uw reactie zien wij gaarne tegemoet.

De Redactie.

JAARVERSLAG 1988 VAN DE PENNINGMEESTER

door Grieto de Vries.

Rekening 1988

De jaarrekening sluit met een gering batig saldo. Dit is vooral te danken aan de bijdrage van de Stichting De Groninger Molen voor public-relations activiteiten. De geraamde baten voor advertenties konden in 1988 nog niet worden gerealiseerd doordat er geen advertenties zijn geplaatst.

Tijdens de voorjaarsvergadering is een rad van avontuur-actie gehouden met een aardige opbrengst, een goede meevaller voor de vereniging.

De in- en verkoop van propaganda-artikelen is wat tegengevallen door het ontbreken van daarvoor geschikte activiteiten.

De kosten van voorlichting/propaganda zijn overschreden door de voorbereiding van 'De Zelfzwichter' door een journaliste. Het boekje wordt in 1989 uitgebracht.

De post Commissies is opgenomen door het opstarten van diverse commissies in 1988 (archief commissie en commissie eigen molens).

Op de post Apparatuur en onderhoud werden geen kosten geboekt. De aangekochte windmotor ligt momenteel nog in opslag te Ten Boer.

De afschrijvingskosten zijn verhoogd i.v.m. de aankoop van de windmotor.

VERENIGING VRIENDEN VAN DE GRONINGER MOLENS.

LASTEN	REKENING 1988	BEGROTING		BATEN	REKENING 1988	BEGROTING	
		1988	1989			1988	1989
Drukwerk	f 4.777,69	5.000,-	23.000,-	Contributies	f 15.166,63	15.000,-	15.500,-
Portikosten	1.577,48	2.400,-	2.400,-	Advertentie-opbrengst	--	1.000,-	1.000,-
Excursie	3.923,85	5.000,-	5.000,-	Excursie	4.274,-	5.000,-	5.000,-
Inkoop div. artikelen	275,-	1.000,-	1.000,-	Verkoop div. artikelen	2.144,50	2.800,-	11.000,-
Voorlichting/propaganda	6.881,90	5.500,-	4.500,-	Rente	445,56	300,-	300,-
Vergaderingen	1.480,95	1.000,-	1.500,-	Subsidies van derden	2.000,-	--	3.500,-
Bestuurskosten	2.349,95	1.700,-	2.300,-	Vergaderingen	474,-	--	200,-
Afschrijvingskosten	2.300,-	1.500,-	2.300,-	Giften	--	--	1.000,-
Apparatuur/onderhoud	--	1.000,-	1.000,-				
Commissies	685,30	--	2.000,-				
Batig saldo	252,57	--	--	Tekort			7.500,-
f	24.504,69	24.100,-	45.000,-	f	24.504,69	24.100,-	45.000,-

DEBET

BALANS

CREDIT

	31-12-1987	31-12-1988		31-12-1987	31-12-1988
Kas, bank, giro	f 16.284,86	14.522,42	Reserve kantoorapparatuur	f 3.000,-	3.000,-
Inventaris	3.801,-	4.501,-	Reserve documentaire film	3.900,-	--
Vorraden	3.243,-	2.711,25	Crediteuren	4.769,78	1.937,-
Debiteuren	987,-	263,83	Vermogen/reserve	11.021,08	17.040,82
			Vooruit ontvangen contributie	165,-	20,-
f	24.855,86	21.998,50	f	24.855,86	21.998,50

Begroting 1989

Opvallend aan de lastenzijde is de verhoging van het Drukwerk. Dit wordt veroorzaakt door het uitbrengen van 'De Zelfzwichter' in 1989. Aan de batenzijde is de post Verkoop div. artikelen aanzienlijk verhoogd. De subsidies van derden omvatten een bijdrage van de Stichting De Groeninge Molen en De Gasunie voor promotie-doeleinden. Het bestuur verwacht tegemoetkoming in de kosten voor het uitbrengen van 'De Zelfzwichter' die u inmiddels is toegezonden. De overige kostenposten zijn aangepast aan de werkelijk te verwachten uitgaven.

FOTO-ARCHIEVEN IN NEDERLAND (I): HET SPAARNESTAD FOTO-ARCHIEF TE HAARLEM

door H.A. Bachmer.

Foto's, ze hebben iets magisch. Ze verstillen het heden en tonen verleden. Menig molenliefhebber is op zoek naar oude ansichten of foto's. Ze dragen als het ware de uitvinder van de fotografie op handen. Sinds die uitvinding zijn er miljoenen foto's gemaakt. Was eerst de fotografie voorbehouden aan de als zonderling ervaren vakfotografen, later raakte een groter publiek met de fotografie bekend. Zo werden er eind 19e eeuw reeds cursussen gegeven voor de beginner.

Molens werden veelvuldig gefotografeerd. De draaiende wieken trokken van verre hun aandacht en menig fotograaf bracht daarom zijn kiek-kast in stelling. De molen even stil, molenaar en knecht op de omloop, wat volk er voor en klaar was kees. In de eerste helft van de 20e eeuw waren geïllustreerde bladen zoals *Het Leven* en *Het Noorden in Woord en Beeld* enorm populair. Ook voor deze bladen werd veelvuldig "onze Hollandsche Molen" gefotografeerd. Op deze wijze zijn er in de loop der tijden vele plaatjes geschoten.

Helaas zijn er veel foto's verloren gegaan, maar gelukkig is er toch nog veel in de archieven terug te vinden. Een van die archieven is het Spaarnestad Fotoarchief. In het centrum van Haarlem vinden we een bekende onbekende. De naam Spaarnestad kent iedereen, maar het fotoarchief is minder bekend.

Advertentie: Rond 1900 begon de fotografie door te breken. Steeds meer mensen raakten bekend met het fenomeen "fotografie".

Cursus Fotografie.

Een Fotograaf hier ter stede is voornemens bij voldoende deelname bovengenoemden Cursus te openen en wel in twee rubrieken: voor amateurs en voor hen die 't later als vak wensen uit te oefenen. Zij die nog hieraan wensen deel te nemen worden verzocht hunne adressen te zenden onder 't motto „Fotografie” s/b. BUREAU VAN DIT BLAD.

(Hierdoor verplicht men zich nog tot niets.)

Een voorbeeld van een molenfoto uit het Spaarnestad Fotoarchief. Molen "Fortuna" te Noordhorn, draaiende met twee wieken met zelf-zwichting. De foto is omstreeks 1939 genomen.

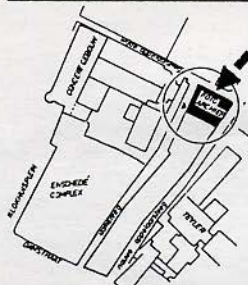
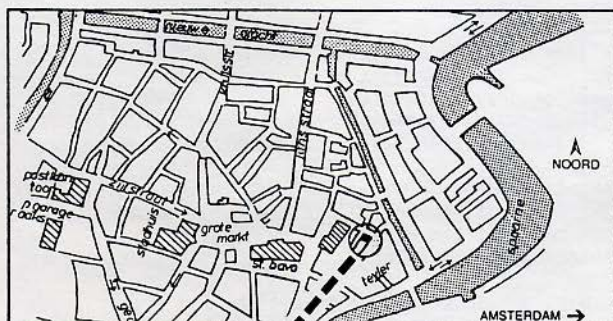

De stichting Nederlands Foto & Grafisch Centrum beheert het archief van de Verenigde Nederlandse Uitgeverijbedrijven. Daarnaast gaan steeds meer particuliere archieven deel uit maken van de door de N.F.G.C. beheerde collectie.

Zo ontving men afgelopen jaar een oud glasplatenarchief van de nabestaanden van een fotograaf uit Kloosterburen. Deze glasplaten zullen zeker interessante molenfoto's opleveren. Maar ook nu is er al genoeg te vinden voor molenliefhebbers. Het archief bestaat uit zo'n twee miljoen foto's en een kleine

200.000 dia's. Een uurtje zoeken in dit immense, maar goed geordende archief, leverde vele molenfoto's op. Foto's die nog niet zo vaak gepubliceerd zijn zoals de bij dit artikel geplaatste foto van de *Fortuna* te Noordhorn, en.... foto's van molenbranden, treurnis voor de molenliefhebber, nieuws voor de pers.

Voor wie is dit archief toegankelijk? Welnu, voor iedereen die foto's nodig heeft voor tijdschriften, boeken, jaarverslagen, proefschriften of bijvoorbeeld publicaties t.b.v. familieonderzoek.

SPARNESTAD FOTOARCHIEF

Heeft men de benodigde foto's gevonden dan kan men deze lenen. Daarvoor betaalt men een bedrag per foto, dat sterk afhankelijk is van de oplage van de publicatie waarvoor hij wordt gebruikt.

Na publicatie stuurt men de foto retour. De N.F.G.C. regelt daarna de auteursrechten met de rechthebbende.

Het Spaarnestad Fotoarchief is te vinden in het voormalige Johan Enschedé-complex aan de Wijde Appelaarsteeg 10 te Haarlem.

MOLENNIEUWS VAN DE STICHTING

De nummers bij deze molennieuwtjes verwijzen naar de molennummers in de tweede druk 1981 van het Groninger Molenboek.

3. Poldermolen *De Eolus* aan het Aduarderdiep te Fransum.

Molenmaker Jellema uit Birdaard is begonnen met het herstel aan de kap. De werkzaamheden omvatten een nieuw voeghout, een spantring en enkele andere verbeteringen.

7. Koren- en pelmolen *De Jonge Hendrik* te Den Anel.

Hier werd het gevlucht nagezien en hersteld met nieuwe hek-, zoom- en treklatten en nieuwe zelfzwichtingskleppen. De remkleppen, die gedemonsteerd waren, zijn herplaatst. De molen kan weer volop draaien, alhoewel ook in 1989 nog wel het een en ander moet gebeuren.

18. Koren- en pelmolen Ceres te Spijk.

De molen heeft vorig jaar een geheel nieuwe fundering gekregen. Dit vergde een aanzienlijk bedrag. Ook dit jaar moet er heel wat gebeuren. Het boven-tafelement is zo slecht geworden, dat kruien niet meer verantwoord is. Vier delen ervan zullen vervangen moeten worden, gehoopt wordt dat de achtkantstijlen nog goed zullen zijn. Jarenlange lekkage is de oorzaak van deze problemen.

Vervanging van de consoles onder de binnensluiting van de stelling is dringend noodzakelijk, opdracht tot herstel is inmiddels gegeven.

Zo langzamerhand is er heel wat aan deze molen gebeurd, maar een geheel houten molen vergt nu eenmaal meer onderhoud dan molens met een stenen onderachtkant.

Molen *Ceres* met zijn maalwerk onder het pelwerk neemt wel een bijzondere plaats in onder de Groninger molens.

In mei 1989 bestaat de molen 150 jaar, dit jubileum zal niet onopgemerkt voorbij gaan.

20. Koren- en houtzaagmolen Bovenrijge te Ten Boer.

Op 1 maart j.l. is de molen opgeleverd. De werkzaamheden naderen het einde. We mogen trots zijn op deze nieuwe molen in onze provincie.

Molenmaker Medendorp uit Zuidlaren heeft een knap stuk werk verricht.

Toen we indertijd de molen kochten van de erven Van Dijk, lag deze eens zo trotse molen ingestort op de grond. Leden van onze vereniging vonden de molen echter zo uniek, dat we als doel stelden de molen te herbouwen. Nu kunnen we stellen dat deze taak beëindigd is.

Een bezoek aan de molen zal over enige tijd zeer de moeite waard zijn.

De molen moet dan ook zoveel mogelijk werken. Het zou goed zijn als een team van vrijwillige molenaars hiervoor zou kunnen zorgen.

Nu *Bovenrijge* is afgerond, zouden wij ons eigenlijk moeten inzetten voor de romp van *De Widae Meulen* in dezelfde gemeente. Zie pag. 80-81 van het Groninger Molenboek. Het zou zeer de moeite waard zijn dit als doel te stellen.

32. Korenmolen De Lelie te Eenrum.

De molen had problemen bij het vangen, dit ging gepaard met stoten wat veel torsie veroorzaakte op het wiekenkruis. Er is nu een nieuwe houten vang geplaatst en ook is het bovenwiel beter gecentreerd. Het vang-probleem is nu weer opgelost.

De ijzerbalk van de maalspil was gescheurd en een achtkantveldregel vermolmd. De vrijwilligers Baars en Van Doornik hebben ze nieuw gemaakt en geplaatst. (zie foto rechts).

34. Koren- en pelmolen De Vier Winden te Pieterburen.

Dit jaar wordt aandacht besteed aan het interieur. Enkele legerings-balken blijken verrot te zijn. Sleutelstukken zullen hieronder worden geplaatst, een niet zo eenvoudige klus. Het pelwerk is verzakt en moet opgekrikt worden. Ook de vloeren zijn aan vervanging toe.

Wanneer de werkzaamheden geklaard zijn, sluiten we een periode af, waarbij dan alle mankementen verholpen zijn. De molenmaker heeft opdracht gekregen een en ander uit te voeren.

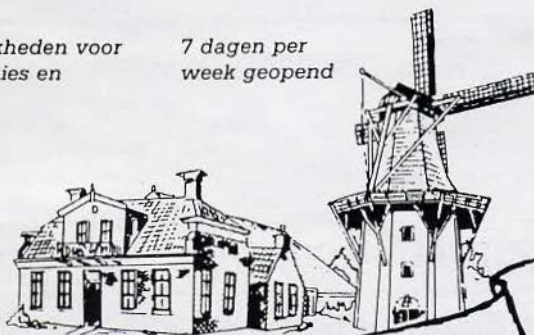
Vrijwilliger H.J. Berghuis (van de *Wilhelmina* te Noorderhoogebrug) heeft in samenwerking met P. van Dijken de elektriciteitsvoorziening in de molen nagekeken, hersteld en uitgebreid.

Wilt u weten hoe Abraham z'n mosterd maakt? Dat kunt u zien in de mosterd-makerij en proeven in het restaurant.

*Ruime mogelijkheden voor
partijen, recepties en
bruiloften*

*7 dagen per
week geopend*

Molenstraat 5
9967 TG Eenrum
Tel. 05959-1600
050-122235

**Abraham's
mosterd- en azijn-
museum-makerij**

STAPHORSTER DEKKLEDEN B.V.

Schapendijk 37
7713 PX Staphorst (Den Hulst)
Tel. 05296-3490, bgg. 04749-3986.

LEVERING VAN MOLENZEILEN IN
ZEILDOEK WK 77 EN HEMPEX
TOUWERK.

OOK VAKKUNDIGE REPARATIE VAN
UW MOLENZEILEN.

VERDER LEVEREN WIJ LEREN ZEIL-
HANDJES EN HANDSTIKAPPARATEN
VOOR REPARATIE AAN MOLENZEILEN
ENZ.

Vertegenwoordiger:

H. Tanninga
Westerlae
Tel. 05970-14580

L

BOOMKER

Libris. Uw Complete Boekhandel.

Rijksstraatweg 205, Haren,
tel. 050-34 40 13.

Oude Kijk in 't Jatstraat 19,
Groningen, tel. 050-12 25 77.

MOLENS

**TUSSEN STAD EN D'OLDE
LANTSCHAP**

door Drs. D.M. Bunscoeke

Het eerste deel in de Harener
Historische Reeks beschrijft
op een vlotte wijze de ge-
schiedenis van de molens in
de gemeente Haren.

f 14,90

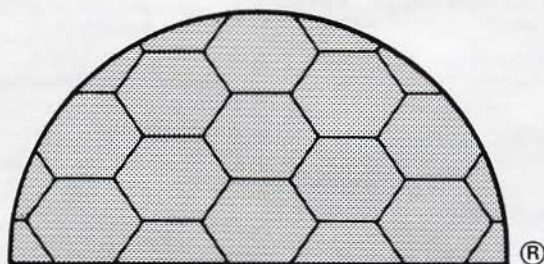
de sterke kanten van Lamon

GEVEL REINIGEN EN IMPREGNEREN

KELDER- EN FUNDAMENTAFDICHTING

HOUTWORM- EN BOKTORBESTRIJDING

SCHIMMEL- EN ZWAMBESTRIJDING

LAMON

Westerveen 21 Haren tel: 05906 - 2301

Voor een hypotheek op maat

P. REITSEMA

AMBACHTELIJK MOLENAAR

Schipvaart 36

9883 PR OLDEHOVE

Producent van diverse soorten meel, zoals:

* VOLKOREN TARWEMEEL	* ROGGE
* MEERGRANENMEEL	* HAVER
* GELETTE TARWE	* LIJNZAAD
* ROGGEBLOEM	* PANNEKOEKMEEL

De molen is voorzien van een pellerij, zodat we nog de OUDERWETSE GORT voor u hebben.

Molen „De Leeuw”- Oldehove

Voor een spaarvorm die bij u past

DE MOLEN IN DE VREUGD?

Wij hebben
'n grote collectie
geboortekado's, zoals:

*kindercouverts,
rammelaars,
sparpotten,
servetbanden,
paplepels en
geboortekaartjes
in zilver en pleet.*

GRAVEREN GRATIS!

JUWELIER **REPKO**

Herestraat 4
Groningen

FIRMA EKKELKAMP

De speciaalzaak voor: Volkorenmeel

Hondensport

Vogelzaden, Vogels

Aquariumbenodigdheden

Hengelsportartikelen

en alles voor Uw huisdieren

Rijksstraatweg 135

Telef. 344816

HAREN (Gr.)

*De molen van Ganzedijk (Finsterwolde)
werd in 1988 gerestaureerd door....*

**MOLENMAKERS-
BEDRIJF**

**Roemeling
en
Molema**

Kerklaan 5, Scheemda
Telefoon 05979-660

Onderlinge Brandwaarborg Maatschappij

speciaal voor Molenaars

SINDS 1873 SPECIALIST IN HET VERZEKEREN VAN WINDMOLENS

Hoofdkantoor Deventer: Singel 19 - Postbus 448 - 7400 AK Deventer
Telefoon 05700-12353

Te koop gevraagd:

Een **KOORN-WINDMOLEN**, liefst een **STANDER-MOLEN**.

Adres aan het **BUREAU DEZER COURANT**, onder letter **W**.

TE HUUR

**VOOR DEN TIJD VAN EEN OF MEER JAREN ,
om op 1° Mei 1854 te aanvaarden :**

Een **HUIS** en **TUIN**, zijnde eene **NERINGRIJKE Kruideniers-Winkel** en **Herberg**, met een **KOMPLETE Boekweit- en Mostertmolen**, staande en gelegen te *Borgercompagnie*, wordende thans door **D. G. VAN DALEN** in huur bewoond. Te bevragen bij **H. P. NIEBOER**, aldaar.

H. J. KONING,

Foxham-Hoogezand,

Telegram-adres:
KONING — Hoogezand,

Intercommunaal
telefoon no. 14,

IJzer- en Metaalgieterij, Lierenfabriek,

levert in den kortst mogelijken
tijd tegen concurrerende prijzen
alle voorkomende **Gietwerken**

voor **MACHINES, FABRIEKEN, SCHEPEN,**
BRUGGEN, SLUIZEN, MOLENS (Molenassen),
de **Rioleering** en **Verlichting** der straten,
het **Bouwwak** etc.

SPECIAAL ADRES voor Scheepslieren.

Waterschap HUNSINGO.

VERGADERING van het
HOOFDBESTUUR op **Zater-**
dag 15 Juli 1905, 's nam.
te 3 uur, in het **WATERSCHAPSHUIS** te
Onderdendam.

De Voorzitter:
J. DOORNBOSCH.

EEN MOLENAARSKNECHT,

zijn werk gedeeltelijk verstaande,
kan met **MEI** geplaatst worden bij

H. GEERTSEMA,
te *Delfzijl*.

**** Mr. G. R. VOORMEULEN VAN BOEKEREN,**
Notaris te *Stads-Kanaal*, zal, op **ZATURDAG** den 28sten
November 1857, des avonds te zes uur. ten Huize van den
Vallaatsmeester **J. J. HUIZINGA**, te *Stads-Kanaal*, gemeente
Wildervank, ten verzoeken van **D. J. BENES**, publiek veilen
en verkoopen:

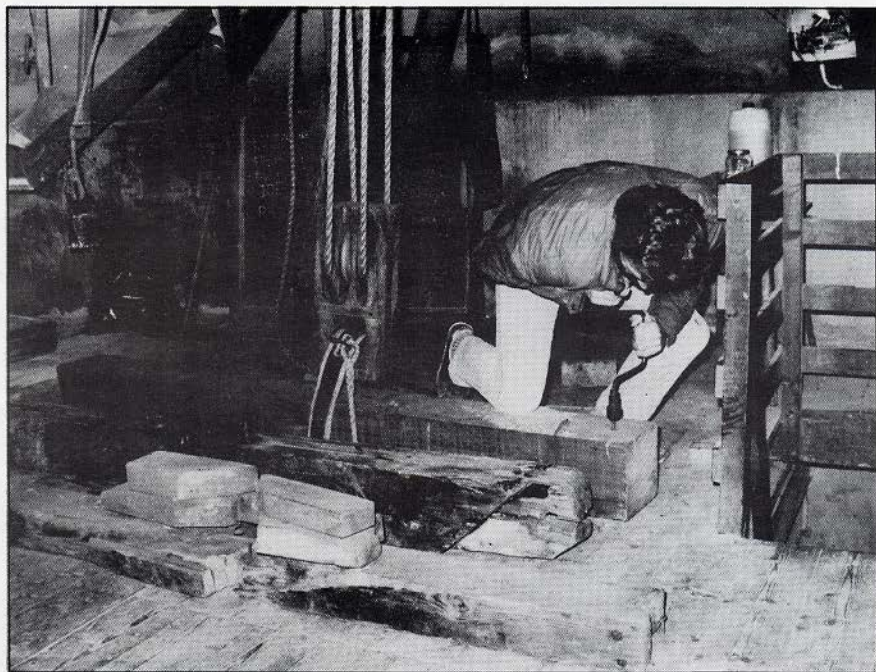
Eene ruime **BEHUIZING** met
SCHUUR, ERF en **TUIN**, staande en
gelegen te *Stads-Kanaal*, gem. *Wildervank*, Oostkant, waarin sedert jaren eene

Boekweitmaalderij

met goed succes is uitgeoefend, benevens **BOEKWEIT-**
MOLEN met **TOEBEHOOREN.**

Insiddels **UIT DE HAND TE KOOP.**
Te bevragen bij den Eigenaar.

In de molen "De Lelie" te Eenrum is vrijwilliger Tom Baars hier aan 't werk met de nieuwe ijzerbalk. Op de voorgrond de oude, kapotte ijzerbalk en ervoor ligt de vermolnde achtkantveldregel, die de ijzerbalk droeg.

Foto: M.E. van Doornik.

44. Poldermolen De Westerhorner te Grijskerk.

Na de ingrijpende restauratie, die eind vorig jaar werd afgerond, kan van een goed resultaat worden gesproken. Vrijwilliger Mark Hazenberg is zeer tevreden met 'zijn' molen en hij draait er regelmatig mee.

Voor dit jaar moet het verfwerk bijgewerkt worden en een hek boven de uitloop zal het geheel verfraaien en veiliger maken.

55. Poldermolen Zuidwendinger Watermolen te Vierverlaten.

Toestemming van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg om tot restauratie over te gaan, kan binnenkort tegemoet worden gezien. Alle tussenstations als gemeente en provincie zijn dan gepasseerd.

Molenmaker J.D. Medendorp staat in de startblokken om te kunnen beginnen. We hopen dat de toestemming nog voor de zomer binnenkomt, dan kan er dit jaar nog heel wat gebeuren.

57. Poldermolen De Jonge Held te Leegkerk.

Door de fa. Dunning v/h Bremer zijn op één roede nieuwe hek-, zoom- en treklatten aangebracht. De oude kleppen zijn herplaatst, deze worden waar nodig vervangen door molenaar Van der Veen.

Watervast triplex is ongeschikt voor zelfzwichtingskleppen. Na vrij korte tijd beginnen de lagen triplex uiteen te wijken, waarna snel rot optreedt. Er wordt nu een proef genomen met hechthout.

122. Poldermolen *Goliath* te Uithuizermeeden (Roodeschool).

Een veel bezochte molen met uiterst actieve vrijwilligers. Maar liefst meer dan 1.000 bezoekers bezochten de molen in 1988. De heer E. van Kalker kreeg uit handen van vrijwilligster Ida Wierenga een geschenk-abonnement op 'De Zelfzwichter' aangeboden. Het muurwerk van de molen en de uitloop zijn hier hersteld. Deze werkzaamheden zijn verricht door de S.W.P. (Stichting Werkgelegenheids Projekten). Voor de komende tijd staan werkzaamheden aan het rietwerk op het programma.

123. Korenmolen *De Onderneming* te Vierhuizen.

Door molenmakerij Dunning v/h Bremer zijn werkzaamheden verricht aan het wickenkruis. Acht nieuwe voorborden, nieuwe hek- en zoomlatten en in de romp zijn twee nieuwe veldkruizen aangebracht. Molenaar B. Dijk kan weer vertrouwd les geven op deze instructiemolen.

OVERIG MOLENNIEUWS

6. Poldermolen *Olinger Koloniemolen* te Laskwerd bij Appingedam.

In 'De Zelfzwichter' 3/87 werd de hoop uitgesproken dat de vernieuwing van het gevlucht nog in 1987 voltooid zou worden.

Vanwege de slechte bereikbaarheid van de molen voor aanvoer van de nieuwe roeden en dringende werkzaamheden van molenmaker Doornbosch aan molens elders, is het herstelwerk pas in het voorjaar van vorig jaar afgerond.

Bij verwijdering van de oude, te vernieuwen windpeluw bleek, dat het kopeind van het linker voeghout dermate slecht te zijn dat de aanlas van een nieuw stuk noodzakelijk werd geoordeeld. Daarbij is toen besloten om beide - voor een zelfzwichter tamelijk lichte - voeghouten te versterken met een paar spanners.

Na de ophekkings en het aanbrengen van de vertrouwde zelfzwichting pronkt deze B.W.O.-molen weer in volle glorie op zijn markante plaats tussen de hoogspanningsleidingen aan de Groeve.

38. Koren- en pelmolen te Ganzedijk bij Finsterwolde.

De restauratiewerkzaamheden, uitgevoerd door de molenmakers Roemeling & Molema uit Scheemda, aan deze eenzaam in het landschap vlakbij de Dollard gelegen molen zijn afgerond en opgeleverd. Er is al met de molen gedraaid. Het uiterlijk van het bovenachtkant heeft wel een wijziging ondergaan: de horizontaal gepotdekselde beplanking heeft plaats gemaakt voor een geasfalteerde bekledingslaag met de door deze Scheemder molenmakers zo gekenmerkte grijze stroken op de hoeken van het achtkant. Een officiële opening moet nog plaats vinden.

66. Koren- en pelmolen *De Zwaluw* te Zuurdijk.

Door de molenmakersfirma Jellema te Birdaard uitgevoerde werkzaamheden aan *De Zwaluw* zijn nu voltooid. Het uiterlijk van de molen heeft hierdoor

Bovenste foto: De molenmakers bezig met de nieuwe staartbalk voor "De Zwaluw".

Onderste foto: Met het aanbrengen van het zeilhekwerk op de buitenroede kreeg "De Zwaluw" een heel ander uiterlijk.

Beide foto's: weekkrant "De Hogelandster" te Leens.

wel een verandering ondergaan : de zelfzwichting op de buitenroede - in strijd met onze statuten (behoud van de zelfzwichting) - is verdwenen en heeft plaats gemaakt voor de oudhollandse ophekking met zeilen. Voor de provincie Groningen is dit nu de derde molen met kleppen en zeilen in combinatie. De andere twee zijn Spijk en Winsum.

De zelfzwichting op de binnenroede is geheel nieuw gemaakt van hardhout en zijn bruine kleuren doen wat vreemd aan tussen de witte kleppen, die wij elders gewend zijn.

Ook is hier een nieuwe staart aangebracht. Helaas is er hier nog steeds een vacature voor een vrijwillige molenaar.

DE "LANGELANDSTER WATERMOLEN" TE GARMERWOLDE

door R.J. Clevering.

In de laatste Zelfzwichter nr. 4/1988 heeft onze redakteur dhr. W.O. Bakker een verslag geschreven over de feestelijke in gebruikstelling van de *Langelandster Watermolen* te Garmerwolde gemeente Ten Boer (nr. 21 Groninger Molenboek) dhr. Bakker memoreert hierin de boeiende lezing van de heer R.J. Clevering op deze middag.

Dhr. Bakker schrijft : "Hopelijk kan dit boeiende verhaal eens in De Zelfzwichter" worden geplaatst".

De redaktie van 'De Zelfzwichter' prijst zich gelukkig dat de heer Clevering toestemming heeft gegeven om zijn verhaal in ons blad op te nemen. Hierna vindt u het in extenso weergegeven:

De Redaktie.

Graag heb ik voldaan aan het verzoek van het bestuur van de Molenstichting Hunsingo en Omstreken om de gerestaureerde *Langelandster Watermolen* in gebruik te stellen.

De molen was één van onze grootste zorgenkinderen en ik moet bekennen er meermalen aan te hebben getwijfeld of restauratie nog mogelijk en zinvol was.

Er stond al zoveel op stapel, de financiering gaf schier onoplosbare problemen en bovendien was de bruikbaarheid van de molen zonder meer slecht te noemen.

Maar steeds waren er mensen die ons aktiveerden om het hoofd niet in de schoot te leggen. Vooral de Vereniging Vrienden van de Groninger Molens o.l.v. de heer De Jong behoorde hiertoe, maar ook vanuit Thesinge werd bij herhaling aangedrongen op restauratie. Ik kom hier zo meteen nog even op terug maar wil graag eerst nog

iets over het verleden van de molen en de molenpolders zeggen. Een opschrift in een afgebroken molen in Euvelgunne luidt:

"Had men in dit lage land
Geen watermolen bracht tot stand
Dan zouden in deez waterplassen
Weinig goede vruchten wassen
Alles was toen wildernis
Wat nu bloei en welvaart is"

en in één van de karbelen van de *Langelandster Watermolen* is iets dergelijks gesneden :

"Had men ooit uit Lageland
Watermolens bracht tot stand
Dan zouden in die waterplassen
Weinig beste vruchten wassen
Zaagen nu de Bataàs Zoonen

Die weleer dit land bewoonden
Zaagen Z'alles in 't verschiet
Neen dit land- zij kenden 't niet.
Alles was toen wildernis
waar nu bloei en welvaart is".

D.K. Vink 1836

Deze omgeving behoort tot de lagere gebieden van Hunsingo en is en was ver verwijderd van de plaats waar het overtollige water geloosd moest worden.

Dat men hier al vroeg tot het bouwen van molens kwam ligt voor de hand. Men deed dit individueel of samen met anderen en men kreeg algemeen de smaak ervan te pakken toen men de voordelen bij de koplopers zag. Men moest tenslotte ook wel want de ontvangende afvoerwegen waren niet berekend op extra water en op de snellere aanvoer en dus joegen de bemalers de niet-bemalers letterlijk onder water.

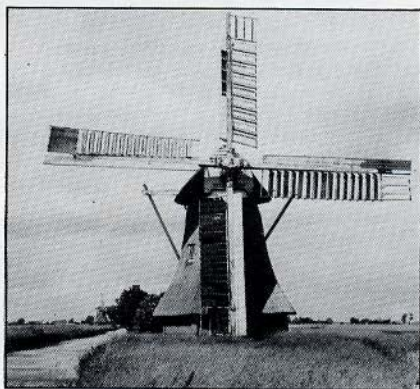
Vroeger was voor het stichten van gemalen vergunning nodig, in dit geval van de schepper van de schep-perij Vierendeel van Winsumer- en Schaphalsterzylvest, maar daar stoorde men zich blijkbaar niet aan. Het regende klachten en dit was voor het Departementaal Bestuur van Stad en Lande in 1807, de Franse tijd dus, aanleiding tussenbeide te komen. Het zylvest ontving een missive waar uit het volgende:

"Dit doel te weten: Hoe sedert korten tijd aan ons menigvuldige klachten zijn gedaan over het hoge water, inzonderheid in het Hunsingo Kwartier, zodat zelfs de trekpaden worden overstroomd en het water gebragt in de huizen des ingezetenen en dat dit, behalven de veelvuldige gevallen regens in dezen herfst, grootelijks veroorzaakt is geworden, doordien, sedert korte jaren, door het willekeurige plaatsen van watermolens en het daaraan niet evenredig verbeteren des kanalen, het water te schielijk in dezelve wordt gebracht".

Er wordt dan een maalpeil ingesteld. Niet hoger zal gemalen worden dan tot het midden van de nagel die *"van onzentwege in Onderdendam geslagen zal worden"*.

De watermulders worden gewaarschuwd door, aan een op te richten staak te Onderdendam, een korf op te halen en bij nacht een lantaarn. Als door de afstand of anderszins deze voorwerpen niet te zien zijn dan moet men naar de molens in de buurt kijken. Draait men door dan volgt sluiting door de drost van de jurisdictie totdat het departementaal bestuur toestemming geeft weer te beginnen.

Van het aantal watermolens geeft het Groninger Molenbestuur een beeld. De Prefect van het Departement van de Westereems geeft in 1812 aan zijn superieuren op dat er in Groningen 397 watermolens zijn, per gemeente onderverdeeld. De gemeente Ten Boer telt de meeste nl. 64 waarvan 60 met schroefbemaling en 4 met een scheprad. De gemeente Bedum komt er dichtbij met 58 waarvan 46 met schroef en 12 met een scheprad. Sedertdien is het aantal watermolens door combinaties en verbetering van

Een van de vroeger zeer talrijke poldermolens in de gemeente Ten Boer: de verdwenen poldermolen "De Kievit" bij Thesinge. Links aan het eind van de Kardingermaar de "Krimstermolen", toen nog op zijn oude plaats.

Archief: M.E. van Doornik.

de afvoerkanalen afgenomen en na 1900 vooral ook door moderne aandrijvingsmethoden.

In 1900 had Ten Boer nog 44 watermolens en nu nog één bij Thesinge, eigenlijk Garmerwolde, onze *Langelandstermolen*. In 1970 werd de molen die dienst deed voor het waterschap de Lange Bovenrijgsterpolder groot 222 ha. met het waterschap overgenomen door het waterschap Hunsingo. De Lange Bovenrijgsterpolder was een samenvoeging van het waterschap de Langelandsterpolder met de, er aangrenzende, Bovenrijgsterpolder. Hiertoe was besloten in 1946.

Nog iets over de beide polders. De *Bovenrijgsterpolder* vroeger ook wel Jan Nanningapolder genoemd, naar de initiatiefnemer, was een vereniging van drie eigenaren en werd opgericht in 1799 in welk jaar ook een molen werd gebouwd. De polder die tot 1952 ongereguleerd bleef was 92.50 ha. groot. De molen bestond nog omstreeks 1900 en werd in 1948 afgebroken en verkocht voor f 200,-. De Langelandstermolenpolder, ook een vereniging van eigenaren, werd opgericht in 1829 toen ook de molen werd gebouwd waarvoor wij nu bijeen zijn. De polder mat bijna 130 ha.. Uit de 19e eeuw is weinig over de lotgevallen van de polders en hun molens bekend. De notulenboeken zijn verloren gegaan tenzij er op de zolder in een stoffige hoek van een boerderij nog wat aanwezig is. Tot heden hebben naspeuringen niets opgeleverd.

De Langelandstermolenpolder werd bij Statenbesluit van 13 juli 1881 tot waterschap verheven.

Voorzitter van 1890 - 1912 was Derk Vink die namens zijn landheer Mr. R.P. Cleveringa daartoe was gemachtigd. Aanvankelijk was dit een niet gelegaliseerde constructie maar bij reglementswijziging in 1893 konden gevolmachtigden ook bestuurslid worden.

In 'n klein waterschap ging weinig om. In 1882 waren er 9 ingelanden waarvan er 3 bestuurslid waren. De begroting van 1 mei 1882

- 30 april 1883 gaf f 292,- aan uitgaven te zien.

De rekening laat later zien dat er f 237,20 is uitgegeven. De omslag heeft f 2,- per ha. bedragen, is in totaal f 259,40. Er was aan kas f 57,30 en, staat er geschreven, er blijft aan kas f 79,49½. De laatste watermulders waren J.A. van de Wege 1957 - 1963 en de landbouwer L. Entjes van 1963 - 1970.

Dat men niet over één nacht ijs ging blijkt uit de discussie over brandverzekering. In 1901 werd met algemene stemmen besloten om de molen tegen brandschade te laten verzekeren. In 1902 kwam dit punt opnieuw aan de orde en besloten werd hiertoe over te gaan als dit op "een versoenlijke" manier gebeuren kon. Vermoedelijk is het pas in 1922 bij de Onderlinge Brandverzekering voor watermolens te Bedum gebeurd.

In 1936 wordt gesproken over een nieuwe aandrijving met een motor, electrisch of ruwe olie of nieuwe ijzeren roeden met stroomlijn. Het laatste wordt het voordeligst geacht. In 1945 komt de aandrijving opnieuw ter sprake. Men denkt dan aan electrische bemaling en tevens aan samenvoeging met de Bovenrijgsterpolder. In het jaar 1948/49 wordt de electrische aandrijving gerealiseerd waarvoor een lening van f 15.000,- wordt aangegaan. Dit gebeurde voor de beide polders waarvan de formele samenvoeging pas in 1952 plaatsvond.

Vòòr 1947 bedroeg de omslag van f 2,- - f 5,- per ha., daarna schoot deze omhoog tot eerst f 10,- per ha. en in 1951/52 zelfs tot f 25,-, om later weer te dalen tot f 15,-.

In het bestuur treft men steeds weer de namen aan van Vink, Van Dijk, Dijk en Koning. De laatste voorzitter was W. Entjes en de laatste secretaris W.J. Schutter die dit ambt van 1958/1970 heeft waargenomen. Bestuurslid was hij al vanaf 1947. Dit was dan een greep uit het ver-

*Poldermolen de "Langelandster Watermolen" in volle glorie.
De foto is door W.O. Bakker in april 1942 gemaakt.*

Ieden van de Langelandster- en de Bovenrijgstermolenpolders en van de combinatie: de Lange Bovenrijgsterpolder.

Het doek viel in 1970 zoals eerder gememoreerd. De molen ging mee over naar het waterschap Hunsingo en werd daarna overgedragen aan de Molenstichting Hunsingo en Omstreken.

Restauratie was dringend gewenst. Dit was molenbouwer Doornbos van Adorp niet ontgaan. Op 30-9-1972 schreef hij een brief en bracht een offerte uit voor restauratie. Op dit aanbod is niet ingegaan. Andere molens hadden voorrang. Inmiddels kwam deze molen in een zeer slechte staat te verkeren. Het

De geconserveerde "Langelandster Watermolen" op 5 augustus 1984.

Foto: M.E. van Doornik.

woord afbraak was al enkele keren gevallen totdat de Vereniging van Vrienden van de Groninger Molens in overleg met onze molenstichting ingreep. Voorzitter De Jong schrijft hierover in de 'Zelfzwichter' in 1983.

Hieruit het volgende citaat:
Nu restauratie steeds moeilijker wordt door de minder wordende financiën, zijn wij tot conservering overgegaan. Eerder hadden we enige ervaring in deze geest opgedaan met de molen van de Zwakkenburger- en Ellertsvelderpolder. (nr. 141 in

het Molenboek). Door de onderhoudsploeg, gevormd door enige vrijwilligers, werd het resterende riet eraf gehaald en verbrand, vermolmd riet en stof van 150 jaar.

Het is niet moeilijk te raden, hoe we er na deze klus uitzagen! Voor het verdere werk werd molenmaker Medendorp uit Zuidlaren, geholpen door de onderhoudsploeg, ingeschakeld. De liggende roede werd met een slijpschijf doorgeslepen, waarna de beide helften naar beneden vielen. Dit durfden we met de staande roede niet riskeren. Een kraan werd er bijgehaald, die de as met roede en al uit de molen takelde. Boven het weiland klapte het bovenste deel naar beneden; een raar gezicht de twee helften zo naast elkaar om de as te zien hangen! Na verwijdering is de as weer, stevig gestut, boven in de molen gelegd. De molenmaker heeft het achtkant bekleed met watervast triplex. Ook is er een 'noodkap' op gemaakt en het geheel is in de carbolineum gezet. De stenen veldmuren waren ook erg slecht. De ramen en ook een deur zijn helemaal dichtgemetseld. De molen staat nu te wachten op betere tijden.

Die betere tijden zijn aangebroken. Het resultaat is verbluffend. Hulde aan de Vereniging Vrienden van de Groninger Molens die door hun initiatief toen de basis hebben gelegd voor de restauratie van nu. Ik wens het bestuur van onze molenstichting van harte geluk met het bereikte resultaat en met de oplossing van de vele financiële perikelen en met het creëren van een afdoende oplossing voor de bereikbaarheid van de molen.

KOREN- EN PELMOLEN "DE VIER WINDEN"

door Henk Berends

Op bezoek bij Piet van Dijken, vrijwilliger op de koren- en pelmolen *De Vier Winden* te Pieterburen.

Zaterdagmiddag 18 februari. Op weg naar Pieterburen. Er waait een stevige wind. In het ruime Groninger landschap zie je deze molen al van verre staan. Piet is aan het malen met 'blote benen'. Dit betekent zoveel als draaien zonder zeilvoering. In deze winderige omgeving is het malen zonder zeilen geen bijzonderheid. Het is erg rustig in het wadlooppdorp. Mensen zijn bezig met hun zaterdagse werkzaamheden.

De deur van de molen staat uitnodi - gend open. De molen staat er keurig bij. *De Vier Winden* is door de gemeente Eenrum in 1967 aangekocht. Hiermee werd sloop van deze mooie molen voorkomen.

Het voormalig molenaarshuis uit 1734 lag toen al tegen de vlakte....

In de periode 1971-1973 volgde een grondig herstel van de molen. Sinds 1934 had de molen zelfzwichting met verdekkeerde roeden.

Het nieuwe wiekenkruis, met een vlucht van 21 meter, is voorzien van een oud-hollandse ophekkings.

Zoals gezegd, de molen ziet er uitwendig prima uit. Piet van Dijken is sinds november 1986 vrijwilliger op deze molen. Voorheen draaide Piet op de *Goliath* bij Roodeschool.

Als jonge jongen was hij al kind aan huis op de molen *De Jonge Hendrik* van Tiddo Muda in Den Anel. Hier is zijn liefde voor de molens tot ontwikkeling gekomen. In het dagelijks leven volgt Piet een omscholingscursus voor timmerman. Hij wil graag van de molenbouw en restauratie zijn beroep maken. Zijn enthousiasme voor molens is te zien in de molen van Pieterburen.

Onlangs werd, samen met H.J. Berghuis, de elektrische installatie uitgebreid tot in de kap, zodat er nu overal licht is.

Inwendig moet er nog het één en ander aan de molen gebeuren. Van de zeer complete inrichting is op dit moment alleen de maalstoel te gebruiken. De legeringsbalken van de eerste zolder en de pelzolder zijn ter

hoogte van de muur vrijwel verrot. Het gebruik van de pelstenen is op dit moment niet mogelijk. Er zal mogelijk dit jaar opdracht tot herstel gegeven worden.

De legeringsbalken zullen worden opgevijseld en worden voorzien van sleutelstukken, zodat de verzakkingen ongedaan worden gemaakt.

Hopelijk kan binnen afzienbare tijd de pellerij, elevatoren en waaierkast weer in gebruik worden genomen.

Over de inrichting van de molen laten we Piet van Dijken zelf aan het woord. Hij wil in het hierna volgende stuk, uw belangstelling opwekken, om de molen eens van binnen te bekijken.

Sinds november 1986 ben ik vrijwillig molenaar op deze molen, welke aan de oostzijde van het dorp staat, bij de haven. Al dadelijk zag ik dat deze molen aan zijn inrichting iets bijzonders had. Dit betreft voornamelijk de opstelling van de werktuigen. De molen heeft twee pelstenen en één koppel maalstenen.

Laten we beginnen op de steenzolder. Hier ligt tegen het zuidwestelijk veld van het achtkant, het koppel maalstenen. Op zich is hiermee niets bijzonders aan de hand. Echter bij het omhoog luiden van het te malen produkt geeft deze ligging van de maalstoel extra werk. Het luiwerk bevindt zich namelijk tegenover de maalstoel. De zakken moeten dus over de steenzolder naar de zakkebok worden gesleept. Om de mulder het tilwerk te besparen, is er een tweede luiwerk aangebracht in de buurt van

Een zomerse opname van de molen "De Vier Winden" te Pieterburen met volle zeilen in actie.

Foto:
M.E. van Doornik,
16 juli 1988.

de maalstoel, voorzien van een kort touw. Het is mij gebleken dat het laatstgenoemde luitwerk aanmerkelijk ouder moet zijn dan het exemplaar, dat zich tegenover de maalstoel bevindt.

Op de steenzolder bevinden zich tevens de beide gersthokken van de pellerij. Door het rechter hok draait binnen een apart afgeschoten ruimte, de pelspil van de voorloperpelsteen.

In pelmolens in de provincie Groningen bevinden zich de gersthokken in dezelfde lijn op de steenzolder als de beide pelstenen op de pelzolder. In deze molen bevinden ze zich echter op een afwijkende plaats.

Gaan we naar de eronder gelegen pelzolder ter hoogte van de stelling, dan zien we hier de beide pelspillen, pelkaren, zevertij met halfschilhok en niet te vergeten de maalbak met het lichttouw. De lijn van de stellingdeuren en pelspillen is bij deze molen zuidoost-noordwest, gewoonlijk oost-west. De zevertij, die zich in het halfschilhok aan de zuidwestkant bevindt, is ten opzichte van de pellerij normaal opgesteld. Doordat de maalbak op de steen zolder zich ook aan de zuidwestkant bevindt, ligt de maalbak van deze maalstoel juist voor het kaar van de zevertij.

Zeer vreemd opgesteld. Ook afwijkend van normaal is hier, dat de zevertij

met een riem wordt aangedreven vanaf de pelspil van de voorloper-pelsteen. Normaal wordt de zeverij vanaf de pelspil van de naloper-pelsteen aangedreven.

De korte jacobsladder wordt aangedreven door de naloper-pelspil tegen normaal vanaf de voorloper. Weer lager op de watersolder wordt de waater aangedreven vanaf de bolspil van de voorloper-pelsteen, tegen normaal vanaf die van de naloper.

Vermoedelijke oorzaak van deze buitengewone inrichting van de molen en conclusie:

Normaal is het zo dat het koppel maalstenen direkt naast het luiwerk op de steenzolder staat opgesteld. Zodoende kan de mulder, als hij aan het luten is, direkt de zakken graan op de zakkebok hijsen. Dus geen extra werk met slepen en een tweede luiwerk. Op de pelzolder zagen we dat de maalkak direkt voor het kaar van de zeverij is opgehangen. Voor de mulder die aan het malen is, is dat geen probleem, maar de pelmulder wordt zeer gehinderd om het produkt van de naloper-pelsteen met behulp van de schootemmer in het kaar van de zeverij te storten. Dat probleem is in deze molen opgelost door een korte

jacobsladder te plaatsen, die het produkt uit de naloper-pelsteen nu in de zeverij kan storten.

Zeer vermoedelijk is de molen in 1846 gebouwd als korenmolen met één koppel maalstenen, gelegen in de oosthoek van de steenzolder, direkt naast de luihuizen.

Ik baseer deze gedachte op het feit, dat in een van de legeringsbalken op de pelzolder een groot rond gat zit, waardoor de bolspil gelopen zou kunnen hebben. Men zou dan later de pellerij hebben ingebouwd en om - voor mij onbekende redenen - de maalstoel hebben verplaatst naar de zuidwestkant.

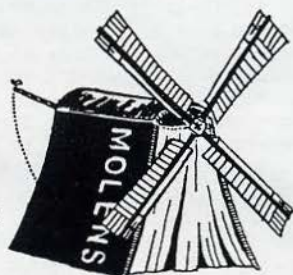
Dat de molen inderdaad alleen als korenmolen zou zijn gebouwd is, gezien de vrij lichte constructie van het achtkant, welhaast zeker. Pelmolens vragen immers om een zware achtkantconstructie.

Een ieder die na het lezen van dit artikel de molen graag eens wil bezoeken, kan gerust eens langs komen. Piet van Dijken is in principe op zaterdagmiddag van ongeveer 13.00 tot 17.00 uur op de molen aanwezig.

Piet van Dijken
Schoolstraat 41
9981 AL Uithuizen

OVER EEN MOLENVERZAMELING

● 1. Wij beginnen onze molenbibliografie met de aankondiging van de uitgave van een Engels boek. Het is geschreven door Kenneth C. Reid en de titel is "Watermills of the London countryside" - Their place in English landscape & life. Het is deel I, dus er komt t.z.t. nog een deel 2. Het is een fraai linnen gebonden boek in het forse formaat van 21 x 30 cm. Het boek van 158 pagina's is alleen geïllustreerd met tekeningen. Ongetwijfeld zeer waarheidsgetrouwe tekeningen, maar toch een oude foto zou ons wat meer doen. Dit eerste deel is wat tekst betreft, voornamelijk een informatief gedeelte over de waterradmolens. De fraaie tekeningen geven slechts de naam en de plaats van de molens. Over de geschiedenis en wat er van de molens is geworden, wordt niets vermeld. Jammer. De prijs van het boek is rond de f 85,- bij Gysbers & Van Loon te Arnhem. Het ISBN-nummer is 0284 391654.

● 2. Van Engeland overstappen naar België is op papier maar één regel. Dat gebeurt hier dan ook: in Oost-Vlaanderen schreef Frans van der Auwera in een A-4 brochure "De Lintse windmolen", een uitgave van de Lintse Heemkundige Kring uit 1987.

Het behandelt zeer uitvoerig de historie van de standerdmolen vanaf de oprichting in 1628 tot aan zijn einde in 1904. Deze studie is werkelijk kostelijk om te lezen en er blijkt uit, zoals de schrijver zelf meedeelt, dat het leven in de goede oude tijd lang niet allemaal rozengleur en maneschijn is geweest. Het boek besluit met bijlagen met o.a. een boedelbeschrijving uit 1824, waarin wij o.a. vonden: de prijs van een kerkboek met zilveren sloten f 2,60, een staende horloge f 24,80 en een stoel met gemak f 1,70. 73 pagina's met enkele illustraties. Nummer Koninklijke Bibliotheek: D/1988/3551/1. Prijs ca. B.fr. 430,-. Bestellingen via de secretaris van de Heemkundige Kring, dhr. E. Hertogs, Moederhoefstraat 53, 2548 Lint (België).

● 3. Ter gelegenheid van het 60-jarig bestaan van het molenmuseum te Koog aan de Zaan heeft de Vereniging 'De Zaanse Molen' een herdruk laten verschijnen van een in 1925 verschenen boekje door J. Kruijver te Zaandam "De pelmolens in het Oostzijderveld". Het eenvoudige werkje is verlichtigd met tekeningen van de schrijver. Intertijd kostte het boekje f 0,35. Nu moet men er (incl. porto) f 19,75 voor neertellen.

In het ingenaalde boekje worden de pelmolens beschreven, die intertijd in het Oostzijderveld aan de oostkant van Zaandam hebben gestaan. Dat waren er in het jaar 1794 niet minder dan 36 stuks. Allen pelmolens dus. Er stonden in dat jaar olie- en houtzaagmolens meegerekend 81 stuks!

In het jaar van verschijnen (1925) was er van al die pelmolens nog één overgebleven. Eind 1926 ging ook deze laatste molen door brand verloren. Het is een goed initiatief van bovenstaande vereniging om dit kleine boekje te herdrukken. Van het oorspronkelijke werkje zullen niet veel exemplaren nog bestaan.

Afm. 14 x 21 cm. ISBN 90 720 3313.2. Bestellen bij de Ver. 'De Zaanse Molen' postbus 3, 1540 AA Koog a/d Zaan (tel. 075-215148).

● 4. In 'De Zelfzwichter' 1/88 kondigden wij u het boekje aan over de herbouw van de unieke koren-, pel- en houtzaagmolen *De Zwaluw* te Birdaard (Fr.). Over hetzelfde onderwerp is nu een tweede boekje verschenen en wel in de serie 'Monument van de Maand'. De boekjes uit deze serie zijn in linnen gebonden en bibliografisch zeer goed verzorgd. Afm. 15 x 15 cm.

Schrijver van dit boek is Dick Bunscoeke en de titel is "Molen *De Zwaluw* te Birdaard". 67 pagina's met duidelijke zw-wit illustraties. De historie van de molen is in dit boekje prettig leesbaar en wat minder dor dan in het eerder verschenen werkje, maar het behandelt de stof merkbaar oppervlakkiger. Het boekje is per post te bestellen door overmaking van f 15,- op bankrekening 33.54.01.503 t.n.v. Monument van de Maand te Leeuwarden onder vermelding van: "Molen Birdaard".

● 5. De gemeente 's-Gravenhage heeft een fraai tijdschrift uitgegeven over de bijna nieuwbouw van de poldermolen in het Haagse Laakkwartier na de brand op 28 juli 1984. Het tijdschrift verscheen in de VOM-reeks 1988 nummer 3, het werd geschreven door C.J.J. Stal en H.F. Ambachtsheer en het kreeg als titel mee: "De *Laakmolen*, De restauratie en nieuwbouw van *De Laakmolen* te 's-Gravenhage"- 32 pag's. Zeer fraai geïllustreerd in kleur en zwart/wit.

De molen, in een hele slechte biotoop gelegen (flats en bomen bijna alom) krijgt toch nog een maalfunctie (plantsoenbemaling) en zal permanent worden bewoond door een vrijwillig molenaar.

De inrichting van de molen is geheel gemoderniseerd o.a. met c.v., douche, toilet enz.. Een en ander is met foto's verduidelijkt, mooi of niet mooi? U moet het zelf maar beoordelen. Het feit is dat er daar in Den Haag op dezelfde plaats waar reeds in 1545 een molen stond, opnieuw een prachtige wienkendrager ons oog bekoort. Het tijdschrift kan besteld worden per giro 21.756 van de gemeente 's-Gravenhage, afd. Voorlichting, met vermelding op het strookje "Laakmolen". De prijs incl. porto is slechts f 4,90.

● 6. "Gedreven door wind en water" is een uitgave van de V.V.V. Haaksbergen-Buurse. Het beschrijft een drietal molenroutes door Twenthe, Gelderland en West-Duitsland. 44 Pagina's, heel fraai uitgevoerd in kleuren-druk en de routes duidelijk aangegeven met details van de officiële staf-kaarten. Een korte historische beschrijving van de wind- en watermolens is opgenomen. De prijs van het boekje is f 10,-, franko. Te bestellen bij de V.V.V. Haaksbergen-Buurse, Jhr. von Heijdenstraat 3, 7481 EC Haaks-bergen.

● 7. "De geschiedenis van de Schanser molens" door J.J. Smedes is een uitgave van de Stichting "Vrienden van de Nieuweschans". Het behandelt de historie van de in 1950 gesloopte grote korenmolen in dit voormalige vestingdorp. Heel kort ook nog een opgave over de watermolens in dit gebied. Het is een cahier geworden van 8 pagina's, met heel slecht gedrukte af-beeldingen - prijs f 2,50 (uitgave 1981).

● 8. In 'De Zelfzwichter' nr. 2/88 deed ondergetekende u een verslag van de T.I.M.S.-excursie naar de Veluwe watermolens. Deelnemers aan deze ex-cursie ontvingen nu een zeer goed verzorgd verslag van deze excursie ge-schreven door de heren Meesters en IJzerman, met als titel "Waterkracht op de Oost-Veluwe"- 22 pag's. met bijlage van een monster molenpapier, e.e.a. verluchtigt met tekeningen en schetsjes. Een fraaie herinnering aan deze bijzondere molnologische dag op 7 mei 1988 (With summary in English). Het verslag is ook voor niet-deelnemers te verkrijgen door overmaking van f 10,- (incl. porto) op giro nr. 25.28.628 t.n.v. C.A. van Hees - rek. Intern.Mol.Soc. - Amsterdam. Aanbevolen!

● 9. Bij de nu aan te kondigen publikatie blijven we bij de watermolens maar we moeten hiervoor nog verder zuidwaarts en belanden dan in Limburg: In 1987-'88 is in Vlodrop (tussen Sittard en Roermond, aan de Duitse grens) de "Gitstappermolen" gerestaureerd. Een fraaie onderslagmolen op de Rode Beek (deze beek vormt de grens met Duitsland). De geschiedenis van deze molen (vroeger olie- en korenmolen) is beschreven in een boekje ge-schreven door Peter Munnix. Het 12 pag's. tellende boekje met een aantal fotoreproducties heet "Gitstappermolen Vlodrop 1377-1752-1988". Het werd uitgegeven te Roermond in augustus 1988 op verzoek van B & W van Vlodrop. Begunstigers van de Molenstichting Limburg krijgen het boekje gratis. Andere geïnteresseerden kunnen het beste even informeren bij de gemeente Vlodrop.

● 10. Wij ontvingen de museum-gids van het Internationales Wind- und Wasser-Mühlen-Museum te Gifhorn (Niedersachsen). Gifhorn ligt oostelijk van Hannover en behoort Braunschweig. Het molen-museum werd in 1980 geopend en bevat momenteel een 40 wind- en waterrad-modellen van molens uit de gehele wereld. Heel fraaie modellen. Bovendien zijn er op het terrein van het museum 7 originele molens opgesteld, o.a. een standerdmolen, een echte Griekse molen, een Russische molen e.a.

De gids van 50 pag's is voorzien van talrijke kleurenfoto's van de diverse modellen en voorzien van een beschrijving van historie en werking van de diverse molens. In deze teksten vonden wij nogal wat fouten en onnauwkeurigheden, maar dit doet niet af aan het plezier dat men aan deze gids kan beleven. Het adres van dit museum is Bromer Strasse - 3170 GIFHORN - W.Duitsland.

De vierkante koren- en oliemolen (!) met stelling en rechtsomdraaiende dwarsgetuigde wieken op het Internationales Wind- und Wassermühlenmuseum te Gifhorn is afkomstig uit de Oekraïense streek Tsjerkassy in de Sovjet-Unie. Hier herbouwd in 1988.

Foto: M.E. van Doornik.

NIEUWE DRUK VAN HET NEDERLANDS MOLENBESTAND

(7^e DRUK)

door Henk Berends.

Wie herinnert zich nog de eerste druk van het befaamde rode boekje, verschenen in 1981, met een oplage van ruim 200 exemplaren? Voor wie het rode boekje niet kent: Het gaat hier om een verzameling gegevens betreffende de Nederlandse molens, gerangschikt per provincie en gesorteerd op plaatsnaam. De eerste uitgave kende 9 rubrieken, waaronder de naam van de molen, plaats, type, functie, vlucht en bouwjaar.

Door de opkomst van de microcomputer werd het destijds mogelijk een geautomatiseerd molenbestand met een dergelijke omvang op te zetten door een molenliefhebber. Het voortouw werd genomen door Eric Zwijnenberg. Een groot animator op het gebied van gegevens verzamelingen over molens. Onder zijn leiding werd de "Werkgroep Nederlands Molenbestand" in het leven geroepen.

Door de voortschrijdende techniek is het molenbestand nu behoorlijk geperfectioneerd en uitgebreid. Het molenbestand kent nu maar liefst 13 verschillende rubrieken. In de 7e druk zijn voor het eerst statistische overzichten opgenomen. Voor verzamelaars en puzzelaars bevatten deze gegevens een schat aan informatie, naast de al zeer uitgebreide lijst van molens die Nederland rijk is.

De 7e druk omvat 120 pagina's (50% meer dan de vorige druk) en is voorzien van provincie kaartjes met molenaanduiding en gemeente-grenzen. Verder zijn er enige rubrieken toegevoegd, waaronder de biotoop. Een cijfer van 1 tot 5 geeft de beleevingswaarde aan van een molen. Tevens is het adres van de water-radmolens vermeld. Doordat deze molens geen wiekendragers zijn, vallen ze een stuk minder op in het landschap.

Met het adres in de hand, zal een waterradmolen gemakkelijker te vinden zijn.

Nederland heeft momenteel 996 windmolens en 85 waterradmolens. Hier-

van draaien er meer van 600 min of meer regelmatig, gezien de respons van het totaal aantal deelnemende molens op de Nationale Molendag. Er valt dus nog heel wat te restaureren. Ook speelt een gebrek aan vrijwillige molenaars soms een rol. Enkele gegevens uit het molenbestand over de provincie Groningen willen wij u niet onthouden.

Groningen bezit 81 molens, waarvan 27 poldermolens, 51 koren en/of pelmolens en 3 houtzaagmolens. Er valt nog veel meer te citeren uit het 'rode boekje', zeg maar gerust boek, want dat is het.

Voorzien van een plastic ringband, vormt het een gemakkelijk te hanteren naslag werk, welke ook bij veelvuldig gebruik niet snel uit elkaar zal vallen.

Van harte aanbevolen!

Prijs en bestelwijze:

Voor leden van "De Hollandsche Molens" bedraagt de prijs f 13,50 en f 16,- voor niet leden.

Voor dit bedrag moet u het boek wel zelf afhalen. Aangezien dit voor velen onder u niet financieel aantrekkelijk zal zijn, kunt u het 'rode boekje' eveneens per post laten toesturen. Hiervoor geldt een toeslag van f 5,- voor verpakking en verzendkosten.

U kunt een exemplaar bestellen door overmaking van het bedrag (18,50 c.q. f 21,-) op postrekening nr.: 52.85.850 t.n.v. Werkgroep Nederlands Molenbestand te Alkmaar (Leden van D.H.M. vermelden tevens hun *lidmaatschapsnummer*).

AANVULLINGEN OP DE ROMPENLIJST

door H.A. Bachmer.

We kregen nog enige reacties op de in ons decembernummer geplaatste rompenlijst. Zo blijken er drie, wel op de rompenlijst geplaatste rompen te zijn gesloopt!

Het zijn de restanten van:

- Nr. 20: *De Nijverheid* te Warfhuizen, gem. Leens,
- 26: de korenmolen te Nieuwolda en
- 47: *L'Esperance* te Winschoten.

Voor hen helaas geen toekomst meer. Ze verdwenen totaal van onze Groninger bodem. Mocht er weer nieuws zijn over de nog resterende rompen, dan zullen we dat zeker in onze rubriek 'Molennieuws' melden.

Een romp kwam in februari wederom positief in het nieuws, namelijk: *Bus zien Euliemeulen* te Veendam. Volgens het Nieuwsblad v/h Noorden en De Noord-Ooster waren er twee molenstenen gevonden. Stenen afkomstig van een kollergang. De kleine steen was volgens hen 35 cm. dik en had een doorsnede van 150 cm. De grote steen zou maar liefst 50 cm. dik zijn en 350 cm. in doorsnede meten. Toch maar even kijken en de centimeter erbij. Ik kwam tot de volgende maten:

Kleine steen dikte 50 cm., doorsnede 140 cm.

Grote steen dikte 50 cm., doorsnede 194 cm.

Een aanmerkelijk verschil, maar ja, kranten meten wel eens vaker met twee maten. De kleine steen is overigens het interessantste. Hierin staat met mooie cijfers het jaartal 1815 gebikt! Dat zou kunnen betekenen dat de *Bus zien Euliemeulen* vanaf de oprichting dienst deed als koren- en oliemolen en dat het kleine steentje reeds in de eerste molen aanwezig was.

NIEUWE LEDEN

P. Drenth	Heiligerlee
G. Feringa	Niekerk
E.W. van Kalker	Uithuizen
J. Oberholzer-Oostinga	Pfäffikon (Zwitserland)
J.P.N. Smit	Leek

VRAAG EN AANBOD

Het nieuwe boekje 'DE ZELFZWICHTER',
Tachtig molens in het Groninger landschap,
is uit!

U ontvangt het boekje na overmaking à
f 5,50 per stuk (incl. portokosten) op giro-
rekening nr. 38.66.034 van de Vereniging
Vrienden van de Groninger Molens
te Scheemda.

Gevraagd:

OUDE ANSICHTKAARTEN

van Groninger molens,
ook ruilen.

E. Ridder
K. de Boerweg 6
Woltersum

Te koop aangeboden:

12 verschillende molenkaarten uit
Oostfriesland à f 10,-- + f 1,50
voor portokosten per set.

Inlichtingen : H. Noot, Haren, tel.nr.: 050-342115
Bestellingen : H. Noot, Haren, Giro : 3083767

ONS MOLENWINKELTJE

Onderstaande artikelen zijn bij onze vereniging op aanvraag verkrijgbaar. De prijzen gelden afgehaald bij de heer en mevrouw Dijk, Aduarderdiep 3, 9983 TG Den Ham (Gr.), telefoon 05903-1722.

Bij toezending moeten wij portokosten in rekening brengen. Aangezien deze kosten sterk afhankelijk zijn van het bestelde artikel, worden zij niet hier, maar alleen op de factuur vermeld.

MOLEN-ANSICHTKAARTEN (per serie 12 stuks, zwart/wit) en ZELFWICHTERS

Serie A UITVERKOCHT

Serie B f 10,-

Serie C f 10,-

Serie D f 10,-

Overdrukken

De Zelfzwichter tot nr. 4|80 f 2,- p.st.

vanaf nr. 4|80 f 2,50 p.st

THEELEPELTJES

Molenaafbeelding in diverse typen op steel f 4,-

Molenaafbeelding met draaibare wieken op
steel en molenaafbeelding in blad f 5,-

STICKERS

Met embleem Ver. Vrienden van de Groninger Molens f 1,-

Met afbeelding van een Groninger molen f 1,-

KLEURENPOSTERS

Molen "Hollands Welvaart" te Mensingeweer
staand formaat 40 x 60 cm. f 5,-

Molen "Wilhelmina" te Noorderhoogebrug
luchtfoto, liggend formaat 45 x 63 cm. f 5,-

De laatstgenoemde poster is uitsluitend verkrijgbaar bij de heer C. Pieck, Julianastraat 39, 9744 CB Groningen, telefoon 050-565658, giro 937236.

Verzendkosten per koker f 3,50, voor 2 posters f 4,-, voor 3 posters f 4,50 etc. Of af te halen op de molen "Wilhelmina".

KLEUREN-ANSICHTKAARTEN

Van diverse Groninger molens, 12 stuks f 12,-

MOLENBOUWTEKENINGEN voor schaalmodellen

Standerdmolen f 10,-

Wipmolen f 10,-

Koren/poldermolen f 10,-

Spinnemolentje f 5,-

SMEERMIDDELEN voor uw molen

Blokvet per 2½ kilo,
zacht vet per 10 kilo.

Prijs per kilo f 3,50

BORDUURPATRONEN (met diverse molenaafbeeldingen) f 10,-

LESBRIEVEN OVER MOLENS (voor de jeugd) f 1,-

MOLENTEGELTJES en MOLENKAARSEN (Gouda) f 5,- UITVERKOCHT

VERZILVERDE THEELEPELTJES met afbeeldingen van de molens:

"De Eolus" te Fransum, "De Lelie" te Eenrum, "De Vier Winden" te Pieterburen, "t Witte Lam" te Zuidwolde, "Wilhelmina" te Noordehoogebrug en "Windlust" te Zandweer. Te koop op deze molens f 9,- per stuk.

